

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับ โยนิโสมนสิการ
2. แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมเจริญสติ
3. แนวคิดเกี่ยวกับทักษะการคิด
4. พัฒนาการทางจริยธรรมของเด็กวัยรุ่น
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

1.1 วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ มาจากคำว่า โยนิโส ซึ่งแปลว่า เหตุ แหล่งเกิด อุบาย วิธี รวมกับมนสิการ ซึ่งแปลว่า การคิด การใส่ใจพิจารณา รวมความแล้วแปลต่อ ๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย ซึ่งเทิดศักดิ์เดชสง (2543 : 75) จำแนกเป็น 4 ลักษณะ คือ การคิดด้วยตนเอง การคิดสืบสาวหาสาเหตุการรู้จักจับแง่ดีมาใช้ประโยชน์และการโยงให้เห็นองค์รวมหรือสร้างสรรค์ความรู้ ความคิดใหม่ได้ ในระบบการศึกษา โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ คิดวิเคราะห์ ไม่มองสิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผิน (พระธรรมปิฎก, 2542ข : 667) โยนิโสมนสิการเป็นการคิดที่มี 4 ลักษณะคือ

1. อุบายมนสิการ หมายถึง การคิดอย่างถูกวิธี ตรงกับความเป็นจริง ทำให้เข้าใจความเป็นจริงของสรรพสิ่ง
2. ปถมนสิการ หมายถึง การคิดต่อเนื่องเป็นขั้นตอน เป็นระบบตามเหตุผลและแนวทางที่ถูกต้อง
3. การณมนสิการ หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ทำให้เข้าใจความเป็นมาหรือแหล่งที่ทำให้เกิดผลเช่นนั้น
4. อุปาทกมนสิการ หมายถึง การคิดอย่างมีเป้าหมายในทางดีงาม ทำให้เกิดความเพียรมีสติ มั่นคง จิตใจเข้มแข็ง

อย่างไรก็ตาม ลักษณะด้านต่างๆ ของความคิดที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่งๆ อาจมีลักษณะครบทั้ง 4 ด้าน หรือเกือบครบก็ได้ (พระธรรมปิฎก, 2542ก : 30) เห็นได้ว่า โยนิโสมนสิการไม่ใช่ตัวปัญญาแต่เป็นปัจจัยช่วยให้เกิดปัญญา อาจกล่าวได้ว่า โยนิโสมนสิการทำงานเชื่อมต่ออยู่ระหว่าง สติกับปัญญา เป็นตัวนำทางหรือเดินกระแสนำความคิดในลักษณะที่จะทำให้ปัญญาได้ทำงานและทำงานได้ผล พุทธิกอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวให้วิธีการแก้ปัญญา หรือเป็นอุบายวิธีของการใช้ปัญญาให้ได้ผล (พระธรรมปิฎก, 2542ข : 823) โยนิโสมนสิการกินความกว้างครอบคลุมตั้งแต่การคิดนึกในแนวทางของศีลธรรมซึ่งไม่

ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งไปจนถึงการคิดแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ปัญญาละเอียด ประณีต การคิดแบบโยนิโสมนสิการเป็นการคิดแบบวิเคราะห์ประเมินค่าและแก้ปัญหาประกอบกัน ดังนั้น คนปกติทุกคนจึงสามารถใช้โยนิโสมนสิการได้โดยเฉพาะโยนิโสมนสิการแบบง่าย ๆ ที่เพียงแต่คอยชัก กระแสความคิดให้เข้ามาเดินในแนวทางดังามที่เรารู้ไว้ก่อนแล้วหรือคุ้นอยู่แล้วเท่านั้นเอง สำหรับโยนิโสมนสิการแบบนี้ ศรัทธาที่เกิดจากปัจจัยฝ่ายปรโตโมสะ เช่น การศึกษาอบรม วัฒนธรรมประเพณีและ กัลยาณมิตร จะมีอิทธิพลมาก สามารถทำให้กระแสความคิดเป็นไปตามแนวทางของปรโตโมสะ หากบุคคล ใช้โยนิโสมนสิการบ่อย ๆ ปัญญาที่จะงอกงามยิ่งขึ้น เกิดความมั่นใจและศรัทธา จนนำไปสู่ความรู้แจ้ง อาศัย ปัจจัยภายนอกน้อยลง

โยนิโสมนสิการเป็นอาหารหล่อเลี้ยงสติ ช่วยให้สติที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น ช่วยให้สติที่เกิดขึ้นแล้ว เกิดต่อเนื่องไปอีก คนที่มีความคิดเป็นระเบียบ ความคิดแล่นได้เรื่องได้ราว ย่อมคุมสติไว้ใช้ได้เรื่อย ดังนั้น ในกระบวนการคิดที่มีโยนิโสมนสิการ สติสัมปชัญญะจะเข้ามาร่วมทำงานอยู่ด้วยโดยตลอด

โดยหลักการวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมี 2 ประเภทคือ โยนิโสมนสิการที่มุ่งกำจัดอวิชชา ทำให้ เกิดความรู้แจ้ง เรียกว่า โยนิโสมนสิการแบบปลุกปัญญา และ โยนิโสมนสิการแบบสร้างเสริมคุณภาพจิต หรือแบบบรรเทาต้นเหตุ มุ่งปลุกเร้ากุศลธรรมหรือพลังฝ่ายดีขึ้นมาข่มทับฝ่ายชั่ว อย่างไรก็ตามโยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้พร้อมกันทั้งสองประเภท พระธรรมปิฎก (2542ข : 676-724) ประมวลวิธี คิดแบบโยนิโสมนสิการเป็น 10 วิธีดังนี้

1. วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ให้รู้สภาวะ ที่เป็นจริง ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันทำให้เกิดผลเช่นนั้น วิธีสืบสาวหาสาเหตุอาจทำได้โดยการหาความสัมพันธ์หรือการตั้งคำถามแล้วหาคำตอบ วิธีคิดนี้จัดเป็นวิธีโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน

2. วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ เป็นการแยกแยะสิ่งทั้งหลายออกเป็นองค์ประกอบย่อย และ จัดประเภทหรือจัดหมวดหมู่ขององค์ประกอบย่อย ๆ นั้นอย่างชัดเจน วิธีคิดแบบนี้เรียกกันอย่างภาษา สมัยใหม่ว่า วิธีคิดแบบวิเคราะห์

3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณะหรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือมองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของ สิ่งทั้งหลายในฐานะที่สิ่งนั้น ๆ เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ประดุจดังขึ้นและต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยวิธีคิดแบบสามัญลักษณะแบ่งเป็น 2 ขั้นตอนคือ 1. รู้เท่าทันและยอมรับความจริง 2. แก้ไขด้วยความรู้และแก้ที่ต้นเหตุ ปัจจัย วิธีคิดนี้ต้องอาศัยความรู้และประสบการณ์อย่างมาก

4. วิธีคิดแบบอริยสังหรือคิดแบบแก้ปัญหา เป็นวิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่งเพราะสามารถขยายให้ ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่น ๆ ได้ทั้งหมด วิธีคิดแบบนี้มีลักษณะทั่วไป 2 ประการคือ

4.1 วิธีคิดตามเหตุและผล โดยสืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขที่เหตุ จัดเป็น 2 คู่คือ

คู่ที่ 1 กำหนดตัวปัญหา

กำหนดเหตุของปัญหา

คู่ที่ 2 กำหนดจุดหมายที่เป็นภาวะสิ้นปัญหา

กำหนดวิธีการเพื่อแก้ไขสาเหตุและเพื่อบรรลุมรรคภาวะสิ้นปัญหา

4.2 วิธีคิดที่มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำ ต้องเกี่ยวข้องกับชีวิต

หลักการของวิธีคิดแบบอริยสัจ ประกอบด้วย

ขั้นที่ 1 ทุกข์หรือสภาพปัญหา ขั้นนี้เป็นการทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตปัญหาให้ชัด

ขั้นที่ 2 สมุทัยหรือสาเหตุของปัญหา ขั้นนี้เป็นการพิจารณาสืบสาวหาสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งส่งผลให้เป็นปัญหา

ขั้นที่ 3 นิโรธหรือภาวะปราศจากปัญหาซึ่งเป็นจุดหมายที่ต้องการ ขั้นนี้จะต้องกำหนดว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร จุดหมายนั้นเป็นไปได้หรือไม่ มีหลักในการเข้าถึงอย่างไร มีจุดหมายรองที่ลดหลั่นเป็นขั้นตอนในระหว่างได้อย่างไร

ขั้นที่ 4 มรรคหรือวิธีแก้ไขปัญหา ขั้นนี้เป็นการกำหนดวิธีการ แผนการและรายการสิ่งที่จะต้องทำเพื่อกำจัดสาเหตุของปัญหาและเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการ

5. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นวิธีคิดที่มีความสำคัญมากเมื่อจะปฏิบัติตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย วิธีคิดนี้จึงเป็นกระบวนการของเหตุและผลที่สัมพันธ์กันตลอดเวลา

6. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบนี้พระพุทธเจ้าทรงเน้นมาก (พระธรรมปิฎก. 2543ข : 27) เป็นการวิเคราะห์สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่งและเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติตามลักษณะของวิธีคิดแบบนี้ประกอบด้วย

6.1 การมองเห็นและยอมรับความจริงว่าทุกสิ่งมีทั้งด้านดี (เป็นคุณ) และด้านเสีย (เป็นโทษ)

6.2 มองเห็นทางออกที่ดีที่สุดเมื่อจะแก้ปัญหาคือรู้ว่าจุดหมายที่จะไปนั้นคืออะไร คืออย่างไร วิธีคิดแบบนี้จะทำให้ปฏิบัติได้ถูกต้องที่สุด มีความไม่ประมาท อาจนำเอาส่วนดีของสิ่งที่ต้นละเว้นมาใช้ประโยชน์ได้และสามารถหลีกเลี่ยงหรือมีโอกาสแก้ไขส่วนเสีย ส่วนบกพร่องที่ติดมากับวิธีปฏิบัติที่ตนเลือกได้

7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดแบบสัจหรือบรรเทาต้นเหตุไม่ให้กิเลสเข้าครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวันเพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 และวัตถุประสงค์อันนำความสะดวกต่าง ๆ วิธีคิดแบบนี้เป็นการไตร่ตรองประเมินค่าสิ่งต่าง ๆ และเลือกปฏิบัติในสิ่งที่เป็นประโยชน์แท้จริงของชีวิต เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ

มนุษย์มีความต้องการและให้คุณค่ากับสิ่งที่สามารถสนองความต้องการของตน คุณค่าจำแนกเป็น 2 ประเภทตามชนิดของความต้องการคือ คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง เป็นคุณค่าที่เกิดจากบทบาทหน้าที่และผลของบทบาทหน้าที่อย่างแท้จริง คุณค่าแท้

ต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัด คุณค่าเทียมหรือคุณค่าพอกเสริม หมายถึงคุณค่าหรือประโยชน์ที่มนุษย์ปรุงแต่ง พอกพูนให้แก่สิ่งนั้น เพื่อปรนเปรอการเสพ เพื่อเสริมราคาหรือขยายความยิ่งใหญ่ของตัวคนที่ยึดถือ คุณค่าเทียมใช้ค้นหาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัด ทำให้เกิดความทะยานอยากมากขึ้น แกร่งแย่งริษยาปราศจากความสงบสุข บาที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต

8. วิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาค้นหาและเป็นข้อปฏิบัติระดับต้น ๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญของกุศลธรรมและสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ การนำเอาประสบการณ์มาปรับปรุง ชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศลไม่ประมาท ทำให้เกิดเจตคติที่ดีต่อบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม มีจิตใจสะอาดผ่องแผ้ว

9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการคิดวิเคราะห์เหตุผล เชื่อมโยงสัมพันธ์องค์ประกอบต่าง ๆ จนเกิดความรู้จักคิดที่จะทำปัจจุบันให้ดีที่สุด ไม่คิดอาลัยอาวรณ์ถึงสิ่งที่ล่วงมาแล้วหรือคิดเลื่อนลอยฟุ้งซ่านกับภาพที่วาดฝัน ปัจจุบันในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องในขณะนั้น ๆ ซึ่งคลุมถึงเรื่องราวทั้งหลายที่เชื่อมโยงต่อกันมาถึงสิ่งที่กำลังรับรู้ กำลังพิจารณา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกระทำกิจการหน้าที่ ดังนั้นวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบันจึงเป็นวิธีคิดที่จะช่วยให้การปฏิบัติในปัจจุบันถูกต้องได้ผลดียิ่งขึ้นเพราะมีการเตรียมการและวางแผนล่วงหน้า

10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท แม้จะไม่ใช่วิธีคิดโดยตรงแต่ก็เป็นวิธีพูดหรือการแสดงหลักการแห่งคำสอน เป็นการสื่อความหมายตามความคิดที่จำแนกแยกแยะประเด็นและแง่มุมต่างๆ อย่างครบถ้วนและตรงตามความจริง เช่น ด้านความจริงของสิ่งนั้น ด้านส่วนประกอบ ด้านสืบทอดของเหตุปัจจัย ด้านความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ด้านเงื่อนไขของสภาพการณ์ เป็นต้น

เห็นได้ว่าโยนิโสมนสิการทำงานทั้งขณะรับรู้อารมณ์หรือประสบการณ์จากภายนอกและขณะคิดพิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาภายในตน ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งของการรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ รับรู้เพียงเพื่อความรู้ที่เก็บเข้ามาภายในตน ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งของการรับรู้ด้วย โยนิโสมนสิการ คือ รับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้และเป็นข้อมูลสำหรับสติเพื่อจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทำกิจการต่าง โยนิโสมนสิการจะช่วยแบ่งเบา แก้ปัญหาให้ลดลงและทำให้เกิดภาพทางอารมณ์อย่างใหม่ขึ้นทดแทน เช่น ความผ่องใส สดชื่น ปลอดโปร่ง เบิกบานใจ โยนิโสมนสิการจึงเป็นที่เชื่อมั่นให้บุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้องทางจิตใจของตนเอง ซึ่งได้แก่ ทำที่แห่งการรับรู้และความคิดซึ่งเป็นท่าที่แห่งปัญญาหรือการมองตามเป็นจริง โยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่ใช้ประโยชน์ได้ทุกเวลาและพึงใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน สำหรับบุคคลทั่วไปที่คิดเองไม่เป็น ไม่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกจะต้องเข้ามาช่วยเหลือ

จากลักษณะของวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง 10 วิธีที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า แต่ละวิธีมีความเกี่ยวข้องและคล้ายกัน ประกอบกับบางวิธีมีความลึกซึ้งเพื่อมุ่งขจัดกิเลสซึ่งยากเกินกว่าที่เด็กวัยรุ่นจะเข้าใจและปรับมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้นการฝึกให้คิดแบบโยนิโสมนสิการจึงไม่จำเป็นต้องใช้ ทั้ง 10 วิธีในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกวิธีคิด 5 วิธีคือ คิดแบบแก้ปัญหา คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบคิดแบบสืบสาว

เหตุปัจจัย คิดแบบคุณค่าเทียบ มาจัดลำดับให้สัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน โดยใช้วิธีคิดแบบอริยสังหรือคิดแบบ
 ลบแก้ปัญหาเป็นวิธีหลักและวิธีคิดแบบอื่น ๆ เป็นส่วนที่ต่อเนื่องหรือส่วนขยาย (พระธรรมปิฎก. 2542ก)

1.2 กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าการคิดมีลักษณะเป็นกระบวนการ จากการศึกษาหลักพุทธธรรมสรุปได้
 ว่า กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการประกอบด้วยขั้นตอนในการคิดและความสามารถหลาย ๆ ประการ
 ซึ่งต้องได้รับการฝึกฝนเป็นขั้นตอนอย่างต่อเนื่องจึงจะทำให้คิดเป็นหรือรู้จักคิดได้ ที่กล่าวกันว่าความคิดเป็น
 ตัวชี้นำและควบคุมการปฏิบัตินั้น ที่แท้แล้วกระบวนการคิดต่างหากที่เป็นเครื่องควบคุมการกระทำ (Bourne
 Jr.; Ekstrand; & Dominowski . 1971 : 6) โดยมีจุดเริ่มต้นที่ตัวปัญหา จากนั้นกระบวนการคิดก็จะดำเนินไป
 จนกระทั่งได้ข้อยุติธรรมของปัญหา กระบวนการคิดจึงหยุด ดังนั้นกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการและ
 การแก้ปัญหาจึงเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันและส่งเสริมซึ่งกันและกันเพราะ
 กระบวนการคิดมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความสามารถในการตัดสินใจ (สุมน อมรวิวัฒน์. 2531 : 2-3)
 อย่างไรก็ตามหากเปรียบเทียบกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการกับวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์หรือบางที
 เรียกว่าวิธีแก้ปัญหามethodology จะพบว่า มีความแตกต่างกันตรงที่วิธีแก้ปัญหามethodology ไม่
 แยกการหาสาเหตุเป็นขั้นหนึ่งต่างหากแต่แฝงไว้ในขั้นการตั้งสมมติฐานและแม้ทั้งสองวิธีจะมีเป้าหมายที่
 การแก้ปัญหาวิธีแก้ปัญหามethodology ตามกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการและแม้ทั้งสองวิธีจะมีเป้าหมายที่การ
 แก้ปัญหาแต่วิธีแก้ปัญหามethodology ตามกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการจะเป็นวิธีที่ถูกต้องตามทำนองคลอง
 ธรรม ไม่ก่อปัญหาสืบเนื่องต่อไป ด้วยเหตุดังกล่าว จึงควรนำกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการไปฝึกเพื่อ
 เพิ่มพูนและเสริมสร้างความสามารถในการตัดสินใจและแก้ปัญหาหรือความสามารถในการรู้จักคิดแบบ
 โยนิโสมนสิการ กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. การกำหนดปัญหา หมายถึง การทำความเข้าใจปัญหา ตระหนักถึงการมีอยู่ของปัญหาและ
 นิยามปัญหาได้แม่นยำซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหา
2. การสืบสาวเหตุของปัญหา หมายถึง การพิจารณาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา และวิเคราะห์
 แยกแยะได้ว่าสาเหตุใดเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดปัญหา
3. การตั้งสมมติฐาน หมายถึง การนำข้อมูลที่วิเคราะห์แยกแยะแล้วมาเชื่อมโยงหาความสัมพันธ์
 เพื่อกำหนดจุดมุ่งหมายและทางเชือกที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดเพื่อใช้ทดสอบต่อไป ความสามารถที่ต้องใช้
 คือการหาความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างข้อมูลที่มีอยู่เพื่อระบุทางเลือกที่เป็นไปได้
4. การรวบรวมและพิจารณาข้อมูล หมายถึง การรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากแหล่งต่างๆ ให้
 ครอบคลุมปัญหาหรือข้อโต้แย้งรวมถึงการดึงความรู้จากประสบการณ์เดิมมาใช้แล้วพิจารณาความน่าเชื่อถือ
 และความพอเพียงของข้อมูล
5. การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล หมายถึง การวิเคราะห์ ตีความ เปรียบเทียบ แยกแยะเพื่อ
 ประเมินว่าเป็นความคิดเห็น ข้อเท็จจริง เกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

6. การสรุปผล หมายถึง การตัดสินใจเลือกแนวทางที่สมเหตุสมผลและชอบธรรมที่สุดจากข้อมูล และหลักฐานที่มีโดยใช้เหตุผลเป็นสำคัญ แต่ก่อนจะตัดสินใจเลือกจะต้องประเมินความสมเหตุสมผล ประโยชน์และผลที่เกิดขึ้นจากแนวทางที่พิจารณาด้วยโดยยึดหลักสำคัญที่ว่า จะต้องเป็นแนวทางหรือวิธีปฏิบัติที่ไม่ทำลายตนเองและผู้อื่น

กระบวนการคิด	เทคนิควิธีคิด	ทักษะการคิด	งานหรือกิจกรรม
1. กำหนดปัญหา	แยกแยะองค์ประกอบ 1. การสังเกต 2. การวิเคราะห์	1. การตีความ	1. ระบุปัญหาหรือข้อมูลที่ชัดเจน 2. สรุปความคิดหลักของ สถานการณ์หรือข้อความ
2. การหาสาเหตุของ ปัญหา	สืบสาวเหตุปัจจัย 1. การหาความสัมพันธ์ 2. การจัดลำดับ	2. การวิเคราะห์	1. การแสวงหาข้อมูลที่มี ความสัมพันธ์กับปัญหา 2. การจัดลำดับตามความสัมพันธ์ ของข้อมูลที่น่าจะเป็นสาเหตุ
3. การแก้ปัญหา	คุณโทษทางออก คุณค่าแท้คุณค่าเทียม สามัญลักษณ์ 1. การแยกแยะ (วิเคราะห์ อะไร เป็นคุณ / เป็นโทษ) 2. การใช้เหตุผล 3. การประเมินค่า	3. การประเมิน 4. การสรุปอ้างอิง 5. การอธิบาย	1. จำแนกคุณ/โทษของปัญหาหรือ ข้อมูล 2. ตัดสินใจเลือกวิธีที่เหมาะสมกับ เป้าหมาย 3. ความเป็นไปได้ของการแก้ปัญหา

1.3 ความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการ

แนวคิดเกี่ยวกับความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการมาจากหลักคำสอนในพุทธศาสนา ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงวางหลักการพัฒนามนุษย์และหลักการเรียนรู้ไว้อย่างเป็นระบบครบกระบวนการ สุนน อมรวิวัฒน์ (2542 ก : 1-6) สรุปใจความสำคัญไว้ดังต่อไปนี้

การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ผัสสะทั้ง 6 ของมนุษย์ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้าแล้วเกิดธาตุรู้ (รู้สึกรู้หมายถึง รู้คิด รู้แจ้ง) และมีการกระทำโต้ตอบ ผูกฝนอบรมตนเองหรือโดยกัลยาณมิตรจนประจักษ์ผล เกิดคุณภาวะ (ความรู้และความดี) สมรรถภาวะ (ความสามารถ) สุขภาวะ (ความผาสุกพอเหมาะพอควร) และอิสรภาวะ (พ้นจากทุกข์และความเป็นทาส)

1.3.1 หลักการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสนา ประกอบด้วย

1. มนุษย์เป็นเอกัตบุคคลและเป็นสมาชิกของสังคม คนแต่ละคนมีกรรมเป็นกำเนิด ทำกรรมอันใดไว้ก็จะต้องได้รับผลของกรรมนั้น หลักการนี้แสดงว่า การเรียนรู้ที่ได้ผล ผู้สอนจะต้องจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนและคนให้เต็มความสามารถของเขาด้วยการสร้างฉันทะแก่ผู้เรียนแต่ละคน ในขณะเดียวกันก็เน้นกิจกรรมที่ผู้เรียนมีส่วนร่วม ได้ทำงานเป็นกลุ่มและฝึกทักษะทางสังคม

2. มนุษย์สามารถสั่งสอน ฝึกฝนและอบรมบ่มนิสัยได้ทั้งโดยตนเองและโดยสิ่งแวดล้อมจากหลักการนี้ กระบวนการพัฒนามนุษย์จึงเน้นที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มีจุดเริ่มต้นที่ผู้เรียนโดยมีจุดหมายปลายทางของการเรียนรู้ที่การมีอิสรภาพทั้งทางกายและจิตของบุคคลรวมถึงเพื่อเกื้อกูลแก่สังคมโลก

3. มนุษย์มีภาวะทางสติปัญญาแต่กำเนิดแม้ว่าจะมีแตกต่างกันแต่ก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ (โยคปัญญาหรือญาณ จิปัญญา ภาวติปัญญา) จากหลักการนี้ผู้สอนต้องใช้วิธีการหลากหลาย คำนึงถึงความพร้อม ความสามารถ ความสนใจของผู้เรียนและเน้นเรื่องความเพียรในการฝึกฝน

4. การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นในวิถีชีวิตทั้งชีวิต มีลักษณะเป็นองค์รวมของรูป (กายวาจา) กับนาม (จิต) ซึ่งเป็นไปตามพัฒนาการของชีวิต

5. การเรียนรู้ของมนุษย์มีแกนหลัก 3 แกน คือ สីล สมาธิ ปัญญา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา ดังนั้นการเรียนการสอนจึงมิใช่การถ่ายทอดความรู้เท่านั้น แต่เน้นการฝึกหัดและการวิเคราะห์ประเมินผลของการฝึกหัดนั้นด้วย

6. จุดหมายของการเรียนรู้ที่สำคัญคือการเกิดปัญญา ซึ่งต้องพัฒนาโดยการแสวงหาความรู้ด้วยกรพึง (สุตมยปัญญา) การฝึกฝนคิดค้น (จินตยปัญญา) และการฝึกฝนตนเอง(ภาวนามยปัญญา)

กระบวนการพัฒนาปัญญาอาจเกิดขึ้นตามลำดับตามที่กล่าวหรือไม่เป็นไปตามลำดับก็ได้ ขึ้นกับความแตกต่างของระดับสติปัญญาของแต่ละคน กระบวนการพัฒนาปัญญามีลักษณะสำคัญคือเป็นกระบวนการแบบก้าวเวียน (Spiral growth) กล่าวคือเป็นความเจริญงอกงามที่สัมพันธ์กันตั้งแต่จุ่ม จุดก้าวและจุดผ่าน นอกจากนี้ยังมีลักษณะหยั่งรากลึกกลง กล่าวคือ การพัฒนาปัญญาจะต้องเป็นการบ่มเพาะปลูกฝัง สิ่งดีงามให้แทรกลึกกลงไปภายในตัวคนแล้วจึงฉายคุณค่าออกมาภายนอกเป็นการกระทำ ประการสุดท้ายกระบวนการพัฒนามิได้มุ่งหมายเพียงให้เกิดปัญญาเท่านั้น แต่อุดมการณ์สูงสุดคือ การใช้ปัญญาปฏิบัติให้เกิดอิสรภาพที่สมบูรณ์คือ อิสรภาพจากสิ่งแวดล้อมภายนอกและอิสรภาพในจิตใจของตนเอง

1.3.2 จุดประสงค์ของการเรียนรู้

การเรียนรู้หรือการฝึกหัดอบรมตามหลักพุทธศาสนามีจุดประสงค์ 2 ระดับ ระดับสูงสุดเรียกว่า ปรมัตถประโยชน์ เป็นการพัฒนาชีวิตและจิตใจให้หลุดพ้นจากวังวนของความทุกข์และพบความสงบสูงสุด คือ มีจิตใจที่แจ่มใส สงบ ประณีต บริสุทธิ์และเกษม จุดประสงค์การเรียนรู้ระดับรองลงมาเรียกว่า สัมปรายทิถตถประโยชน์ เป็นการพัฒนาให้รู้จักควบคุมกาย วาจา ใจ มิให้เป็นทาสของความโลภ ความโกรธและความหลงผิด เป็นผลการเรียนรู้ที่เห็นที่ได้ฝึกอบรมตนเองให้ขยันหมั่นทำหน้าที่ รักษาสถานะและทรัพย์สินที่หาได้ คบมิตรดี และเลี้ยงชีวิตอย่างพออยู่พอกิน (สุมน อมรวิวัฒน์. 2542 ก : 8-9)

1.3.3 ปัจจัยการเรียนรู้

จากจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้คือ ชาติรู้ที่เกิดจากผัสสะทั้งหลาย ต่อจากนั้นความรู้ก็จำกัดพัฒนาไปโดยการฝึกปฏิบัติจนรู้แจ้งชัดเจนเป็นสัมมาทัญญูซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายปลายทางคือ ความเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ปัจจัยที่เสริมสร้างสัมมาทัญญูซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยของการเรียนรู้มี 2 ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน

1. ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสยะ) ซึ่งหมายถึงเฉพาะส่วนที่ดั่งามถูกต้องและจากบุคคลที่เป็นกัลยณมิตร เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจง ข้อเขียน คำอธิบาย การเรียนจากคนอื่น เป็นต้น

2. ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) ซึ่งเป็นปัจจัยในตัวบุคคล หมายถึง การรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามที่ตั้งนั้น ๆ เป็นโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสถานะตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ไม่นำความรู้สึกด้วยตัณหา อุปาทานของตนเข้าจับ

คำว่า “ความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการ” (Attentive consideration performance) เป็นคำที่มีผู้ใช้ชื่อต่างๆ กันไปทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น ความคิดเห็นที่ถูกต้อง (สุมน อมรวิวัฒน์. 2526) การรู้จักคิดหรือการคิดเป็นหรือโยนิโสมนสิการ (พระธรรมปิฎก. 2542ก) สำหรับภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น Attentive consideration, Systematic attention Ordered thinging, Orderly reasoning, Critical reflection, Analytical reflection (พระธรรมปิฎก. 2542ก : 153) เห็นได้ว่าความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการเป็นพฤติกรรมที่สะท้อนกระบวนการคิดที่มีลักษณะซับซ้อน ความหมายของคำดังกล่าวมีรากฐานมาจากคำสอนในพุทธศาสนาซึ่งอธิบายว่า โยนิโสมนสิการแปลว่าความรู้จักคิดหรือคิดเป็นหรือคิดอย่างมีระเบียบหรือการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบตามแนวทางของปัญญาคือ รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสถานะที่ตั้งนั้น ๆ เป็นโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ออกให้เป็นตามสถานะและความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัยโดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ ทำให้เกิดความดีงามและแก้ปัญหาได้ (สุมน อมรวิวัฒน์. 2542ก : 8, พระธรรมปิฎก. 2542ก : 17)

หากพิจารณาว่าการคิดแต่ละครั้งประกอบด้วยสิ่งที่คิด วิธีที่ใช้คิดและเป้าหมายของการคิด ดังนั้นเพื่อให้คำว่า ความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ในการวิจัยครั้งนี้มีความชัดเจนและสามารถวัดหรือประเมินได้จึงให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับกระบวนการคิดที่เป็นแก่นของการคิดแบบโยนิโสมนสิการโดยให้นิยาม ความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ว่าหมายถึง ความสามารถในการคิดพิจารณาสภาพการณ์ ปัญหาหรือข้อโต้แย้งอย่างรอบคอบ ต่อเนื่องเป็นลำดับตามเหตุและผลเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจที่สมเหตุสมผลและส่งเสริมคุณภาพชีวิต ครอบคลุมกระบวนการคิด 6 ขั้นตอน คือ การกำหนดปัญหา การสืบสาวสาเหตุของปัญหา การตั้งสมมติฐาน การรวบรวมและพิจารณาข้อมูลการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลและการสรุปผล

1.4 แนวคิดเรื่องการวางเหรียญ

ความคิดเรื่องการวางเหรียญนี้ได้มาจากการปฏิบัติพระองค์ของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะออกผนวช ท่านละจากครอบครัวเป็นลำดับแรก นับได้ว่าเป็นการวางเหรียญที่ใหญ่ที่สุด ต่อมาเมื่ออยู่ในเพศนักบวชก็เริ่มวางเหรียญสำคัญ ๆ อีกหลายเหรียญ ได้แก่ ปลงพระเกศาจนเกลี้ยงเกล้า แต่งกายด้วยผ้าที่ได้มาจากผ้าห่อศพแล้วนำมาข้อมฝาด ฉันทอาหารที่ได้การให้ของชาวบ้าน พักนอนตามถ้ำ ต้นไม้ใหญ่ หรือเพิงผากเล็ก ๆ จนกระทั่งตรัสรู้ พระพุทธองค์มิได้หวนกลับไปหยับเหรียญที่วางไว้อีกเลย

ตลอดช่วงชีวิตของผู้คนจะหยับเก็บเหรียญไว้มากมาย เหรียญเหล่านั้นมีสองด้าน ด้านหัวและด้านก้อย เหรียญจะแสดงผลทั้งสองด้านเสมอจะช้าหรือเร็วเท่านั้น ผู้ที่หยับเหรียญมาไว้ในครอบครอง ส่วนใหญ่มักเพ่งเอาแต่เหรียญด้านหัวซึ่งนำมาให้แต่ความสุขกายสบายใจ ไม่เตรียมตัวไว้ว่าจะพบด้านก้อยของเหรียญ เหรียญที่เก็บไว้มากและพบกับด้านก้อยของเหรียญพร้อมกันหลายๆเหรียญ ความทุกข์ก็ใหญ่หลวงนัก บางคนถึงกับปลิดชีวิตตัวเองเพื่อหนีทุกข์

เหรียญที่วางยากที่สุด คือเหรียญอุปนิสัย “เราเป็นทาสของอุปนิสัย”.....เขียนไว้ในหนังสือ *มีชีวิตที่ดี มีบทเรียนดีๆ ให้ชีวิต* เขากล่าวว่า “นิสัยส่วนใหญ่มักเริ่มต้นอย่างซื่อ ๆ เหมือนเส้นด้ายเล็ก ๆ แต่จากการทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า เส้นด้ายนั้นเกี่ยวพันกันจนเป็นเส้นด้ายใหญ่ เป็นเชือก เป็นโซ่และกลายเป็นสายเคเบิล ในที่สุดก็กลายเป็นนิสัยถาวรของเรา” อุปนิสัยที่ครอบงำเรา มันจะคอยแนะนำให้เราคิดอย่างนี้ ทำอย่างนั้น มีเหตุผลสารพัดมาหว่านล้อม แล้วเราก็เชื่อมั่น ทำตามอย่างที่มันแนะนำ เราไม่เคยฉุกคิดสักนิดว่าเป็นเพราะอุปนิสัยแต่เรากลับคิดว่าเป็นตัวเราเอง เราเป็นของเราอย่างนี้ จะมาแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้

อุปนิสัยบางประเภทแผ่อิทธิพลไปสู่คนใกล้ชิด เพราะเราไปแนะนำให้เขาคิด ให้เขาทำตามที่อุปนิสัยที่ครอบงำเราบงการ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก เริ่มต้นทำความรู้จักอุปนิสัยที่เราตกเป็นทาสอยู่ในขณะนี้ ศึกษามันให้ถี่ถ้วน ละเอียดลอบ จนเข้าใจอย่างถ่องแท้ เหรียญอุปนิสัยอาจวางไม่ได้ง่ายนัก แต่อย่ามั่นมีอำนาจครอบงำเรา พยายามกำจัดบทบาทของมันให้ลดน้อยลง ทำให้มันเป็นเหรียญเล็ก ๆ อยู่ในกำมือ ถ้าสามารถจัดการกับเหรียญอุปนิสัยได้แล้ว เหรียญอื่นที่เก็บไว้ก็ไม่เป็นเรื่องยาก ข้อสำคัญเมื่อคิดที่จะหยับเก็บเหรียญใหม่ไว้อีกสักเหรียญ ขอให้มึสติรู้ว่าจะต้องพบกับด้านหัวและด้านก้อยของเหรียญ ถ้าเหรียญพลิกกลับมาเป็นด้านก้อยรับมือกับมันได้ไหม ถ้ามันใจก็หยับมาเถอะแล้วไม่ต้องไปโทษใคร

2. แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมเจริญสติ

การปฏิบัติธรรมเจริญสติ หมายถึง ความตั้งมั่นของจิตหรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด ไม่ฟุ้งซ่านหรือซัดสายไป (พระเทพเวที 2532: 824) จิตที่ตั้งมั่นนี้เป็นจิตที่มีคุณธรรม และสมรรถภาพที่ดีที่สุด มีความบริสุทธิ์ผ่องใส ปราศจากสิ่งมัวหมองนุ่มนวลควรแก่การทำงาน ง่ายต่อการปลุกฝังคุณธรรม และเสริมสร้างนิสัยที่ดีเพราะมีความมั่นคงทางอารมณ์ ไม่หวั่นไหวตามแรงชักจูงของความโลภ ความโกรธ ความหลงได้ง่าย

การปฏิบัติธรรมเจริญสติที่ใช้ในการวิจัยนี้ คือ การฝึกสมาธิโดยอาศัยสติเป็นตัวนำ เป็นการปฏิบัติสมาธิตามแนวสติปัฏฐานสี่ คือ มีสติกำหนดรู้ในที่ 4 ฐาน ได้แก่ 1. กาย (ยานุปัตสนาสติปัฏฐาน) 2. เวทนา (เวทนานุปัตสนาสติปัฏฐาน) 3. จิต (จิตตานุปัตสนาสติปัฏฐาน) 4. ธรรม (ธรรมานุปัตสนาสติปัฏฐาน) สำหรับสาระสำคัญของสติปัฏฐาน จากคำอธิบายของพระราชสุทธินาถมณฑล มีดังนี้

1. กายานุปัตสนาสติปัฏฐาน แปลตามศัพท์ว่า พิจารณากายใน กาย นี้สักแต่ว่ากาย ไม่มีตัวตน บุคคล เรา เขา แต่วิธีปฏิบัติให้ใช้สติ ใช้จิตเพ่งดูกาย ยืน เดิน นั่ง นอน เหลียวซ้าย แลขวา จะคู้แขนเหยียดขาต้องติดตามดู

2. เวทนานุปัตสนาสติปัฏฐาน แปลตามศัพท์ว่า พิจารณาเวทนาในเวทนา นี้สักแต่ว่าเวทนา ไม่มีตัวตน เรา เขา เวทนาเป็นสภาพที่ทนอยู่ไม่ได้บัญชาการไม่ได้เวทนามี 3 ประการ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ฝ่ายสุขมีทั้งสุขกาย สุขใจ เรียกว่า สุขเวทนา ส่วนทุกข์กาย ทุกข์ใจ เรียกว่า ทุกขเวทนา ถ้าไม่มีทุกข์ เรียกว่า อุเบกขาเวทนา วิธีปฏิบัติต้องใช้สติกำหนดรู้ที่ลึ้นปีแล้วหายใจเข้า-ออกยาวๆ จากจมูกถึงสะดือ พร้อมกำหนดในใจว่า “ดีใจหนอ” ทำหลายๆ ครั้งหรือ “เสียใจหนอ” ทำหลายๆ ครั้ง สำหรับความปวดเมื่อยซึ่งเป็นเวทนาทางกายนั้นต้องกำหนดรู้ตรงที่ปวด โดยกำหนดว่า “ปวดหนอ” หลายๆ ครั้ง กำหนดแล้วมิใช่จะหายปวดแต่ต้องการให้ใช้สติไปดู ไปควบคุมจิตดูว่าปวดมากเท่าไร ปวดอย่างไร ส่วนอุเบกขาเวทนาไม่สุขไม่ทุกข์นั้นให้กำหนดที่ลึ้นปี หายใจเข้า-ออกยาวๆ กำหนดว่า “รู้หนอ” ทำหลายๆ ครั้ง

3. จิตตานุปัตสนาสติปัฏฐาน แปลว่า พิจารณาจิตในจิต จิตเป็นธรรมชาติที่คิดอ่านอารมณ์ รับรู้ อารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ผู้เข้าอบรมจะต้องรู้ที่เกิดของจิตว่า จิตเกิดทางอายตนะ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เช่นตาเห็นรูปเกิดจิตที่ตา หูได้ยินเสียงเกิดจิตที่หู จมูกได้กลิ่นเกิดจิตที่จมูก ลิ้นรับรสเกิดจิตที่ลิ้น การสัมผัสสร้อนหรือหนาว อ่อนหรือแข็งเกิดจิตที่กาย วิธีปฏิบัติเห็นอะไรตั้งสติไว้ที่หน้าผาก (อุณาโลม) กำหนด “เห็นหนอ” ๗ สติจะบอกว่ารูปที่เห็นนั้นเป็นเรื่องสมมติเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แปรปรวนดับไป หูได้ยินเสียง ให้มีสติอยู่ที่หู กำหนด “เสียงหนอ” ๗ จมูกได้กลิ่น ให้มีสติที่จมูก กำหนด “กลิ่นหนอ” ๗ ลิ้นรับรส ให้มีสติที่ลิ้น กำหนด “รสหนอ” ๗ กายสัมผัสสร้อน ให้มีสติที่กาย กำหนด “ร้อนหนอ” ๗ เป็นต้น ถ้ากำหนดได้ไม่ทันปัจจุบัน ให้กำหนด “รู้หนอ” ที่ลึ้นปีและหายใจยาวๆ จากจมูกถึงสะดือ การกำหนดนี้สำคัญมาก เพราะถ้าจิตรับรู้อารมณ์แล้วชอบจะเกิดโลภะ ไม่ชอบจะเกิดโทสะหรือไม่ใช้สติกำหนดรู้จะเกิดโมหะ ทำให้จิตเศร้าหมอง ขาดปัญญาารู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงไม่สามารถแก้ไขทุกข์ได้

4. ธรรมานุปัตสนาสติปัฏฐาน แปลว่า พิจารณา ธรรมในธรรมซึ่งอธิบายในแง่ปฏิบัติการใช้วิชาการจะหมายความว่า มีสติแล้วจะสามารถแยกจิตของตนได้ว่าคิดเป็นกุศล หรืออกุศล ถูกต้องหรือไม่ ถูกต้อง โดยปกติแล้วคนส่วนใหญ่จะเข้าข้างตัวเอง คิดว่าตนทำถูก คิดถูก แต่พอมานะเจริญสติปัฏฐาน รู้เท่าทันจิตของตน แล้วจะมีปัญญา รู้ว่าควรทำอย่างไรที่จะเป็นกุศลให้ชีวิตมีความสุขเลี้ยงการกระทำที่เป็น

อกุศล ทำให้จิตเศร้าหมองเป็นทุกข์ ดังนั้นธรรมเนียมปฏิบัติปฏิฐานจึงสำคัญมาก (พระราชสุทธานมมงคล (ม.ป.ป.) 1-2)

3. แนวคิดเกี่ยวกับทักษะการคิด

3.1 ความหมายของการคิด

มนุษย์จะมีความสุขได้จะต้องรู้จักการดำเนินชีวิตให้ถูกต้องคือ จะต้องปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อชีวิตของตนเอง ต่อสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคมและธรรมชาติ การปฏิบัติอย่างถูกต้องจะต้องมีพื้นฐานมาจากการคิดเป็น การพูดเป็นและการทำเป็น (รวมทั้งการผลิตเป็นด้วย) ในบรรดาองค์ประกอบทั้งสามประการข้างต้น พระเทพเวที (2533 : 5) อธิบายว่า การคิดเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดเพราะความคิดเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การแสดงออกทางกายและวาจา เป็นตัวชี้แนะและควบคุมการปฏิบัติต่างๆ ให้ถูกต้อง ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมที่ได้แสดงหลักการไว้ว่า ในการดำเนินชีวิตที่ถึงมฤตยูต้องนั้นจะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคคือ แนวทางอันประเสริฐ และมรรคนั้นจะเกิดขึ้นได้จากการคิดที่ถูกต้องคือ การรู้จักคิดเป็นนั่นเอง

การคิดเป็นกิจกรรมของมนุษย์ที่มีความซับซ้อนและมีหลายมิติ นักการศึกษาอธิบายความหมายของการคิดดังนี้

รอส (Ross, 1963 : 196-197) อธิบายว่า การคิดคือปฏิกิริยาทางสมองซึ่งถือเป็นจุดหมายของจิตใจไม่ว่าจุดหมายนั้นจะมีสาเหตุมาจากในตัวหรือนอกตัวผู้นั้นก็ตาม

บูร์น ; เอ็คสแตรน ; และ โดมินาวสกี (Bourne Jr; Ekstrand ; & Dominowski, 1971 : 1) อธิบายว่า การคิดเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ สิ่งที่เราได้เป็นเพียงผลของกระบวนการคิดที่แสดงออกในรูปต่าง ๆ เพื่อสื่อความหมายเท่านั้น

จาอัสวัล (พจนารถ บัวเขียว, 2535: 18; อ้างอิงจาก Jayaswal, S. 1974. Foundation of Educational Psychology. p.1) อธิบายว่า การคิดคือปฏิกิริยาของจิตมนุษย์ที่ช่วยให้แต่ละคนสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้นยังช่วยให้เกิดความพยายามและสัมฤทธิ์ผลในจุดหมายที่ต้องการ ดังนั้นการคิดจึงนำไปสู่การกระทำและการปรับตัวที่ดีขึ้นกว่าเดิม

กรมวิชาการ (2542) ให้ความหมายว่า การคิด หมายถึง กระบวนการทำงานของสมองโดยใช้ประสบการณ์มาสัมพันธ์กับสิ่งเร้า และสภาพแวดล้อม โดยนำมาวิเคราะห์ เปรียบเทียบ สังเคราะห์ และประเมินอย่างมีระบบและเหตุผล เพื่อให้ได้แนวทางในการแก้ปัญหาอย่างเหมาะสม หรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่

จากความหมายของการคิดข้างต้นสรุปได้ว่า การคิดคือ กระบวนการทำงานของจิตขณะวางแผนการทำงานหรือวางแผนพฤติกรรมให้แสดงออกอย่างมีเป้าหมาย เริ่มตั้งแต่การวางแผนงานในการกระทำ การวางแผนโครงสร้างของสิ่งที่จะกระทำ การหาวิธีที่ได้ผลที่จะทำให้การกระทำที่วางแผนนั้นบรรลุจุดมุ่งหมายรวมถึงการแก้ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในกิจกรรมนั้น ดังนั้นการคิดจึงเป็นเครื่องมือควบคุมพฤติกรรมให้มีความถูกต้อง เหมาะสมในแนวทางที่สังคมต้องการภายใต้เงื่อนไขของคุณธรรมจริยธรรมทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข

3.2 แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการคิด

เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันทั้งลักษณะทางร่างกายและลักษณะทางจิต อย่างไรก็ตามในระยะแรก ๆ นักวิชาการมักให้ความสนใจอย่างมากกับความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านเชาวน์ปัญญาและบุคลิกภาพ จนกระทั่งกลางทศวรรษ 1940 จึงเริ่มให้ความสนใจกับ “รูปแบบการคิด” (Cognitive style ; thinking style) เพราะรูปแบบการคิดมีธรรมชาติที่ต่างไปจากเชาวน์ปัญญาและเชาวน์ปัญญาและบุคลิกภาพและส่งผลต่อพฤติกรรมในลักษณะที่ต่างออกไป เช่น พฤติกรรมการเรียนรู้ความชอบในการเรียนรู้ ผลสัมฤทธิ์ในการเรียน ความสำเร็จในอาชีพและพฤติกรรมทางสังคม เป็นต้น (Riding; Rayner. 1998 : 8,10, 12)

ในระยะแรก มโนทัศน์ของรูปแบบการคิดจะเป็นลักษณะของบุคคลในด้านารรับรู้ การจำ การคิด การแก้ปัญหาและการตัดสินใจที่มีต่อข้อมูลข่าวสาร ซึ่งสะท้อนความแตกต่างระหว่างบุคคลในเรื่องเกี่ยวกับวิธีการจัดระบบ การประมวลข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ ระยะต่อมามโนทัศน์ของรูปแบบการคิดได้ขยายไปครอบคลุมเรื่องการจัดระบบและการควบคุม ความใส่ใจ แรงจูงใจ การคิดและการแสดงออก ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงความสามารถทางสมอง ความรู้สึกและพฤติกรรมทางสังคม ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการคิดเกิดขึ้นจากจิตวิทยา 4 สาขา คือ สาขาการรับรู้ สาขากระบวนการรู้คิดและการควบคุมการรู้คิด สาขาการสร้างภาพในสมองและสาขาบุคลิกภาพ (Riding; Rayner. 1998 : 15-17)

3.2.1 ความหมายรูปแบบการคิด

คาแกน (Kagan. 1971) กล่าวว่า รูปแบบการคิดเป็นลักษณะของความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านารรับรู้ การจำ การคิด การเข้าใจ การแปลงข่าวสารและการนำข่าวสารไปใช้

วิทกิน (Witkin. 1971) กล่าวว่า รูปแบบการคิดเป็นลักษณะบุคลิกภาพของบุคคลที่แสดงถึงการรับรู้และกระบวนการคิดซึ่งมีลักษณะค่อนข้างคงที่แต่สามารถพัฒนาเปลี่ยนแปลงได้ตามอายุ

เมสสิค (Messick. 1970) กล่าวว่า รูปแบบการคิดมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพ พฤติกรรม การรับรู้ การจำ การแก้ปัญหา ความสนใจ พฤติกรรมทางสังคมและอัตมโนทัศน์

บรอดซินสกี (Brodzinsky. 1982) กล่าวว่า รูปแบบการคิดเป็นลักษณะโดยรวมของบุคคลซึ่งสังเกตได้จากการรับรู้หรือกิจกรรมทางปัญญาของแต่ละคน มีลักษณะคงที่และมีความสัมพันธ์กับความคิดและบุคลิกภาพหรืออารมณ์

สเตอร์นเบิร์ก (Sternberg. 1997: 19) กล่าวว่า รูปแบบการคิดเป็นวิธีคิดที่บุคคลชอบใช้ มนุษย์มีรูปแบบการคิดหลายรูปแบบ ถ้าเขาใช้รูปแบบการคิดที่สอดคล้องกับสถานการณ์ เขาก็จะประสบความสำเร็จและถูกตัดสินว่ามีความสามารถสูงทั้ง ๆ ที่รูปแบบการคิดไม่ใช่ความสามารถ

ไรดิง (Riding. 1998 : 6) กล่าวว่า รูปแบบการคิดสะท้อนองค์ประกอบพื้นฐานที่ก่อให้เกิดเป็นบุคคล รูปแบบการคิดจะควบคุมวิธีหรือแนวทางที่บุคคลใช้ตอบสนองต่อสถานการณ์หรือความคิดต่าง ๆ ที่เขาประสบ รูปแบบการคิดมีส่วนประกอบสำคัญ 3 ด้านคือ ความรู้สึก การกระทำและการรู้คิดนอกจากนี้รูปแบบการคิดยังมีลักษณะคงที่ ยากที่จะเปลี่ยนแปลง

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า รูปแบบการคิดหมายถึง ลักษณะการคิดของบุคคลที่แสดงให้เห็นการรับรู้ กระบวนการคิด การแก้ปัญหาและการปรับตัวในสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการแสดงออก เป็นลักษณะที่ค่อนข้างคงที่แต่เปลี่ยนแปลงได้ตามอายุและการฝึกฝน

3.2.2 ประเภทของรูปแบบการคิด

รูปแบบการคิดถูกจำแนกเป็นหลายแบบตามทัศนะของผู้ศึกษาแต่ละคน ที่เด่น ๆ มีดังนี้ ชิเกล (ยมลพร พันธนาม, 2539 : 8; อ้างอิงจาก Sigel, 1958) แบ่งรูปแบบการคิดเป็น 5 แบบ คือ

1. แบบวิเคราะห์ (Analytic Style) เป็นการจัดประเภทสิ่งเร้าตามความเหมือนของส่วนประกอบทางกายภาพ
2. แบบบรรยาย (Descriptive Style) เป็นการจัดประเภทสิ่งเร้าตามลักษณะโดยรวมทางกายภาพของสิ่งเร้า
3. แบบจำแนกประเภท (Categorical Style) เป็นการจัดประเภทสิ่งเร้าเข้าหมวดหมู่โดยใช้ประสบการณ์หรือความรู้ที่มีเป็นเครื่องตัดสิน
4. แบบอ้างอิง (Inferential Style) เป็นการจับคู่ตามหน้าที่ของภาพที่เป็นสิ่งเร้า
5. แบบโยงความสัมพันธ์ (Relational Style) เป็นการจัดประเภทสิ่งเร้าโดยพิจารณาจากความสัมพันธ์เชื่อมโยงในด้านหน้าที่

คาแกน (ศิริพร สุขรุ่งเรือง 2533: 28; อ้างอิงจาก Kagan; Moss; Sigel, 1963) แบ่งรูปแบบการคิดเป็น 3 แบบ คือ

1. แบบวิเคราะห์เชิงบรรยาย (Descriptive – analytic style) ผู้คิดจะต้องแยกแยะสิ่งเร้าออกเป็นส่วนย่อย ๆ แล้วพิจารณาความคล้ายคลึงของส่วนย่อย ๆ นั้น
2. แบบจำแนกประเภทเชิงอ้างอิง (Categorical – Inferential style) ผู้คิดจัดสิ่งเร้าเป็นพวก ๆ ตามการวินิจฉัย ความรู้หรือประสบการณ์ที่ตนมีมาก่อน แต่ไม่พิจารณาเจาะจงไปที่ลักษณะของ สิ่งเร้า
3. แบบ โยงความสัมพันธ์ (Relational style) ผู้คิดเชื่อมโยงสิ่งเร้าต่างๆ ให้สัมพันธ์กัน โดยรับรู้ภาพรวมของสิ่งเร้าแล้วหาความสัมพันธ์ของสิ่งเร้าจากด้านที่มีหน้าที่สัมพันธ์กันหรือเกี่ยวข้องกันในแง่ของเวลาหรือสถานที่ภายใต้สภาพการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

วิทกินและคนอื่น ๆ (Witkin; et al. 1971 : 39) แบ่งรูปแบบการคิดเป็น 2 แบบ โดยตัดสินจากความสามารถของบุคคลที่เอาชนะการลวงให้ไขว้เขวของสิ่งที่เป็นพื้นในภาพขณะบุคคลกำลังจำแนกสิ่งเร้า คือ

1. แบบเป็นอิสระจากสิ่งรอบข้าง (Field Independence หรือ FI) เป็นรูปแบบการคิดที่เป็นอิสระจากการลวงของสิ่งที่เป็นพื้นในภาพ ทำให้วิเคราะห์และจำแนกสิ่งเร้าได้ดีเพราะยึดสิ่งเร้าเป็น

ศูนย์กลาง โดยไม่อาศัยข้อมูลจากภายนอกหรือสภาพรอบข้าง การรับรู้มีลักษณะเป็นการวิเคราะห์การตัดสินใจจะขึ้นกับเหตุผล

2. แบบขึ้นกับสิ่งรอบข้าง (Field Dependence หรือ FD) เป็นรูปแบบการคิดที่ต้องอาศัยข้อมูลจากภายนอกหรือสภาพแวดล้อมรอบข้างมาสัมพันธ์และช่วยตัดสินใจ ทำให้การคิดวุ่น สับสน สเตอร์นเบิร์ก (Sternberg. 1997 : 44 – 59) แบ่งรูปแบบการคิดเป็น 4 แบบคือ

1. Monarchic style เป็นรูปแบบการคิดที่ทำให้บุคคลมีแนวโน้มเป็นคนรักเดียวใจเดียว และทุ่มเทเพื่อสิ่งที่เขารักหรือสนใจ คนที่มีรูปแบบการคิดแบบนี้จะมองสิ่งต่าง ๆ ตามทัศนคติของเขา บ่อยครั้งพยายามแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยความรวดเร็วและไม่สนใจอุปสรรค กล้าตัดสินใจแต่บางครั้งก็ตัดสินใจอย่างบ้าบิ่น คนประเภทนี้จะไม่สนใจสิ่งที่เขาคิดว่าไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เขาชอบ

2. Hierarchic style คนที่มีรูปแบบการคิดแบบนี้มีแนวโน้มที่จะสนใจลำดับของเป้าหมาย เพราะเขาทราบว่าเป้าหมายทั้งหมดไม่อาจทำให้สำเร็จได้อย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้นเป้าหมายบางข้อจึงมีความสำคัญมากกว่าข้ออื่น ๆ ด้วยเหตุนี้คนประเภทนี้จึงเป็นผู้กำหนดลำดับความสำคัญและจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง เขาเป็นคนที่ระเบียบและหาคำตอบให้กับปัญหาและการตัดสินใจอย่างรอบคอบ

3. Oligarchic style เป็นรูปแบบการคิดของบุคคลที่เห็นความสำคัญของสิ่งของต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้นเขาจึงมีปัญหากหากต้องจัดสรรทรัพยากรเพราะตัดสินใจไม่ได้ เขาชอบทำหลาย ๆ สิ่งในเวลาเดียวกัน

4. Anarchic style คนที่มีรูปแบบการคิดนี้จะมีความต้องการและเป้าหมายมากมายจนยากที่จะค้นพบ เขาเป็นคนที่ไม่มีระเบียบและต่อต้านกฎระเบียบ ดังนั้นจึงเป็นบุคคลที่องค์กรไม่ต้อนรับ หากเป็นนักเรียนก็จะเป็นนักเรียนที่มีพฤติกรรมต่อต้านสังคม เขามักเป็นคนง่าย ๆ และมีปัญหาเรื่องการจัดลำดับความสำคัญของสิ่งที่จะทำ อย่างไรก็ตามคนประเภทนี้มีศักยภาพด้านการสร้างสรรค์ซึ่งหาได้ยากในคนประเภทอื่น

สเตอร์นเบิร์กตั้งข้อสังเกตว่า แม้บุคคลจะมีรูปแบบการคิดแบบใดแบบหนึ่งก็ตามแต่รูปแบบการคิดแบบนี้ ๆ อาจจะผันแปรในลักษณะมากหรือน้อยต่าง ๆ กันไปตามงานที่ต้องทำ สถานการณ์ และอายุ

ไรดิง (Riding. 1998 : 4,9) แบ่งด้านหลัก ๆ ของรูปแบบการคิดเป็น 2 ด้านคือ ด้านพิจารณาเป็นภาพรวมหรือพิจารณาเป็นส่วนตัวย่อย (Wholist – Analytic Dimension) และด้านคิดเป็นภาพหรือคิดเป็นถ้อยคำ (Verbal – Imagery Dimension) จากด้านหลัก 2 ด้านข้างต้น รูปแบบการคิดจึงมี 4 แบบคือ

1. แบบพิจารณาเป็นส่วนตัวย่อยแล้วคิดเป็นถ้อยคำ (Analytic – Verbaliser)
2. แบบพิจารณาเป็นส่วนตัวย่อยแล้วคิดเป็นภาพ (Analytic – Imager)
3. แบบพิจารณาเป็นภาพรวมแล้วคิดเป็นถ้อยคำ (Wholist- Verbaliser)
4. แบบพิจารณาเป็นภาพรวมแล้วคิดเป็นภาพ (wholist – Imager)

นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการคิดอีกหลายแบบ เช่น Leveller – sharpener, Diverging – Converging เป็นต้นแบบการคิดที่ได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางที่สุด คือ รูปแบบการคิดแบบอิสระจากสิ่งรอบข้างและแบบขึ้นกับสิ่งรอบข้างตามแนวคิดของวิทกินและคนอื่น ๆ (Messick, 1970 : 188 – 199) เพราะเป็นรูปแบบการคิดที่ให้ความสำคัญกับการรับรู้ซึ่งในทางจิตวิทยาเชื่อว่า การรับรู้เป็นส่วนสำคัญในกระบวนการคิดและการรับรู้ซึ่งจะช่วยให้นักคิดรู้จักเลือกสรรข้อเท็จจริงที่ได้รับรู้และรู้จักจำแนกความแตกต่างของสิ่งที่เห็น (สมพร ประยูรภิตติกุล 2535 : 22) ในการศึกษาครั้งนี้ก็ได้เลือกใช้รูปแบบการคิดดังกล่าวด้วยเช่นกัน

3.2.3 รูปแบบการคิดแบบอิสระและรูปแบบการคิดแบบไม่อิสระ

รูปแบบการคิดแบบอิสระและแบบไม่อิสระสะท้อนให้เห็นระดับความสามารถในการรับรู้ที่แตกต่างกันของบุคคลระหว่างรับรู้แบบวิเคราะห์กับรับรู้แบบรวม สิ่งที่น่าสนใจก็คือมนุษย์ไม่ได้มีรูปแบบการคิดเพียงแบบเดียวอย่างเด่นชัดตายตัว ลักษณะของรูปแบบการคิดของแต่ละคนจะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงอายุ (Lovell, 1980 : 107) จากการศึกษาบุคคลในช่วงอายุต่าง ๆ พบว่า ช่วงอายุระหว่าง 8-15 ปี ส่วนใหญ่จะมีรูปแบบการคิดแบบอิสระ อายุระหว่าง 15-24 ปี จำนวนคนที่มีรูปแบบการคิดแบบอิสระค่อย ลดลงและอายุมากกว่า 24 ปี ส่วนใหญ่จะมีรูปแบบการคิดแบบไม่อิสระเพิ่มขึ้น จากการศึกษาดังกล่าวสรุปได้ว่า รูปแบบการคิดในช่วงอายุ 8-15 ปีเป็นแบบอิสระและหลังอายุ 24 ปีขึ้นไปจะเป็นแบบไม่อิสระ

ซาราโชและสโปเด็ค (Saracho; Spodek, 1981 ; citing Saracho, O.N. 1991 Educational Psychology, P. 324) เปรียบเทียบลักษณะของคนที่มีความรู้แบบการคิดแบบอิสระจากสิ่งรอบข้างและแบบขึ้นกับสิ่งรอบข้าง ดังต่อไปนี้

รูปแบบการคิดแบบขึ้นกับสิ่งรอบข้าง	รูปแบบการคิดแบบเป็นอิสระจากสิ่งรอบข้าง
- รับรู้สิ่งเร้าในภาพรวม -	รับรู้สิ่งเร้าในส่วนที่เป็นรายละเอียด
- สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการรับรู้ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการวิเคราะห์เนื้อหา	- สามารถสรุปเนื้อหาแยกเป็นข้อ ๆ ได้และสามารถแก้ปัญหาและจัดเรียงข้อมูลเป็นแบบใหม่ได้
- เชื่อตามค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคม -	ยึดมั่นตามความเชื่อของตนเอง
- สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัว	- สนใจกิจกรรมที่ต้องใช้ความสามารถ
- สนใจบุคคลอื่นอย่างมากและสามารถสร้างความสนิทสนมกับผู้ที่ตนมีปฏิสัมพันธ์ด้วย	ชอบอยู่ตามลำพังและไม่สนใจบุคคลอื่น
- เรียนรู้ทักษะทางสังคมได้รวดเร็ว -	ขาดทักษะทางสังคมแต่มีทักษะการวิเคราะห์
- ชอบงานหรืออาชีพที่ได้ติดต่อกับบุคคลอื่น -	ชอบงานหรืออาชีพที่ทำโดยลำพัง

3.3 การคิดอย่างมีวิจารณญาณ

3.3.1 ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งต่างประเทศและภายในประเทศไทย พบว่า ได้มีการให้ความหมายของคำว่า การคิดอย่างมีวิจารณญาณ อย่างหลากหลายดังนี้

พอล (Paul. 1984:5) ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่า เป็นการบูรณาการกระบวนการคิดของบุคคลโดยใช้ความคิด ความรู้สึกที่เป็นอิสระเป็นเหตุเป็นผลและเป็นตัวของตัวเอง เอนนิส (Ennis. 1985: 45-47) ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่าเป็นการคิดไตร่ตรองที่เน้นในเรื่องการตัดสินใจว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อสิ่งใด หรือจะทำหรือไม่ทำสิ่งใด แบ่งออกเป็น 2 องค์ประกอบคือ ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking skills) และคุณลักษณะของผู้ที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Disposition component of critical thinking) ส่วนฟาซิโอน (Facione .1990:2) ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่าเป็นการตัดสินใจที่มีเป้าหมาย เป็นการตัดสินใจที่กำกับด้วยตนเอง (Purposeful self –regulatory judgment) ซึ่งเป็นมาจากการตีความการวิเคราะห์ การประเมิน และการสรุปอ้างอิง คล้ายกับการอธิบายโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์แนวคิดทฤษฎี ระเบียบวิธี เกณฑ์หรือบริบทของสิ่งที่พิจารณาเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจ

สำหรับ มัวร์ และ ปากเกอร์ (moore ; & Parker. 1992: 4) ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่าเป็นการคิดอย่างระมัดระวัง เป็นการตัดสินใจอย่างสุขุม รอบคอบเกี่ยวกับสิ่งที่ควรยอมรับหรือปฏิเสธและ วิลคินสัน (Wilkinson. 1996:26) ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่าเป็นทัศนคติและกระบวนการใช้เหตุผลที่เกี่ยวข้องกับทักษะทางปัญญา ส่วน วัดสัน และเกลเซอร์ (จินตนา ยูนิพันธ์ ; และสุนทราวดี เรียบพิเชฐ.2544 : 147; อ้างอิงจาก “Watson ; & Glaser. 1999) ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่าเป็นการผสมผสานของเจตคติของการใฝ่รู้ (Attitude of inquiry) ความรู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อการสรุปอ้างอิงอย่างสมเหตุสมผล และทักษะในการประยุกต์ใช้

นอกจากนี้นักวิชาการในต่างประเทศยังได้เสนอ แนวคิดเกี่ยวกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ดังนี้

พอล (Raines. 1996 : 411; citing Paul. 1992) ได้แบ่งการคิดอย่างมีวิจารณญาณออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นกลุ่มทักษะการตัดสินใจที่เป็นลักษณะภายในของบุคคลต้องอาศัยกลศาสตร์การรับรู้ และการคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นทักษะการตัดสินใจที่แสดงออกมาเป็นลักษณะภายนอกของบุคคลและสามารถถ่ายโยงได้ ซึ่งประกอบด้วยคุณลักษณะ 7 ประการ ดังนี้ คือ

- 1) การรู้จักถ่อมตัวด้วยเหตุปัญญา หมายความว่า ต้องตระหนักเสมอว่า ความรู้ของบุคคลแต่ละคนมีข้อจำกัด
- 2) การมีความกล้าหาญด้วยเหตุปัญญา หมายความว่า มีความตั้งใจในการรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น และควรมีการตรวจสอบความคิดเห็นนั้นก่อนตัดสินใจ
- 3) การเข้าถึงผู้อื่นด้วยเหตุปัญญา หมายความว่า มีความเข้าใจในเหตุผลจากมุมมองของบุคคลอื่นมากขึ้น
- 4) การมีความซื่อสัตย์ด้วยเหตุปัญญา

ปัญญา หมายความว่า มีความเคร่งครัด กวดขันวิธีการ ยึดถือมาตรฐาน หลักฐานที่เชื่อถือได้ และยอมรับ เมื่อมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น 5) การมีความพากเพียรอดทนด้วยพุทธิปัญญา หมายความว่า มีความตั้งใจ เสาะแสวงหาเหตุผลอย่างต่อเนื่อง ไม่ย่อท้อเมื่อลำบาก 6) การเชื่อถือเหตุผลด้วยพุทธิปัญญา หมายความว่า มีความสามารถในการค้นคว้า แสวงหาเหตุผลอย่างมีอิสระ และ 7) การมีความเที่ยงธรรมด้วยพุทธิปัญญา หมายความว่า ควรยึดถือมาตรฐานทางปัญญา โดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน

เอนนิส (Ennis, 1985:45-47) แบ่งการคิดอย่างมีวิจารณญาณออกเป็น 2 องค์ประกอบ คือ ทักษะความสามารถคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking skills) และ คุณลักษณะของผู้ที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Disposition component of critical thinking) ดังนี้

1. ทักษะความสามารถการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ประกอบด้วย 12 ทักษะ ได้แก่ 1) สามารถกำหนดหรือระบุประเด็นคำถามหรือปัญหา กล่าวคือ ระบุปัญหาสำคัญได้ชัดเจนและระบุเกณฑ์ เพื่อตัดสินคำตอบที่เป็นไปได้ 2) สามารถคิดวิเคราะห์ข้อโต้แย้ง กล่าวคือระบุ ข้อมูลที่มีเหตุผลหรือน่าเชื่อถือได้ ระบุข้อมูลที่ไม่มีเหตุผลหรือน่าเชื่อถือได้ ระบุความเหมือนและความแตกต่างของความคิดเห็นหรือข้อมูลที่มีอยู่ได้ และสรุปได้ 3) สามารถถามด้วยคำถามที่ท้าทายและตอบคำถามได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างคำถามที่ใช้ เช่น เพราะเหตุใดประเด็นสำคัญอะไร ข้อความที่กำหนดนี้หมายความว่าอะไร ตัวอย่างที่เป็นไปได้อะไรบ้างความเห็นของท่านในเรื่องนี้คืออะไร ให้พิจารณาว่ามีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร อะไรเป็นข้อมูลที่มีเหตุผล อะไรเป็นข้อมูลที่ไม่มีเหตุผล ข้อความที่กำหนดมานี้ “.....” ท่านมีความคิดเห็นอย่างไร ท่านมีความคิดเห็นอื่นๆ เพิ่มเติมอีกหรือไม่ อย่างไร 4) สามารถพิจารณาความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล กล่าวคือ เป็นข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญที่น่าเชื่อถือ เป็นข้อมูลที่ไม่มีข้อโต้แย้ง เป็นข้อมูลที่ได้รับการยอมรับ เป็นข้อมูลที่สามารถให้เหตุผลว่าเชื่อถือได้ 5) สามารถสังเกตและตัดสินผลข้อมูลที่ได้จากการสังเกตด้วยตนเอง โดยใช้เกณฑ์ดังต่อไปนี้คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสังเกตด้วยตัวเอง โดยใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 ไม่ใช่เพียงได้ยินมาจากคนอื่น การบันทึกข้อมูลเป็นผลจากการสังเกตด้วยตนเอง และมีการบันทึกทันทีไม่ปล่อยทิ้งไว้นาน แล้วมาบันทึกภายหลัง 6) สามารถนิรนัยและตัดสินผลการนิรนัย คือ สามารถนำหลักการใหญ่ไปแตกเป็นหลักย่อยๆ ได้ หรือการนำหลักการไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่างๆ ได้ 7) สามารถอุปนัยและตัดสินผลการอุปนัย กล่าวคือ ในการสรุปอ้างอิงไปยังกลุ่มประชากรนั้น กลุ่มตัวอย่างต้องเป็นตัวแทนของประชากรและก่อนที่จะมีการอุปนัยนั้นต้องมีการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างถูกต้องตามแผนที่กำหนดแลมีข้อมูลเพียงพอต่อการสรุปแบบอุปนัย 8) สามารถตัดสินคุณค่าได้ กล่าวคือ สามารถพิจารณาทางเลือก โดยมีข้อมูลพื้นฐานเพียงพอสามารถชั่งน้ำหนักระหว่างดีและไม่ดีหรือผลดีและผลเสียก่อนตัดสินใจ 9) สามารถให้ความหมายคำต่างๆ และตัดสินความหมาย เช่น ทักษะต่อไปนี้คือ สามารถบอกคำเหมือน คำที่มีความหมายคล้ายกัน สามารถจำแนก จัดกลุ่มได้ สามารถให้คำนิยามเชิงปฏิบัติได้ยกตัวอย่างที่ใช่และไม่ใช่ได้ 10) สามารถระบุข้อสันนิษฐานได้ 11) สามารถตัดสินใจเพื่อนำไปปฏิบัติได้ เช่น ทักษะต่อไปนี้คือ การกำหนดปัญหา การเลือกเกณฑ์ตัดสินใจเพื่อนำไปปฏิบัติได้ เช่น ทักษะต่อไปนี้คือ การกำหนดปัญหา การเลือกเกณฑ์ตัดสินผล

ที่เป็นไปได้กำหนดทางเลือกอย่างหลากหลาย เลือกทางเลือกเพื่อปฏิบัติ ทบทวนทางเลือกอย่างมีเหตุผล และ 12) การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

2. คุณลักษณะของผู้ที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ได้แก่ 1) การเป็นผู้มีใจกว้าง คือ ยอมรับฟังและและพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ยึดมั่นถือมั่นความคิดของตนเองเป็นหลัก และ ตัดสินใจด้วยข้อมูลประกอบเพียงพอ 2) มีความไวต่อความรู้สึกของผู้อื่น เข้าใจผู้อื่น 3) เปลี่ยนความคิด เป็นที่ตนมีอยู่ได้ ถ้ามีข้อมูลที่มีเหตุผลมากกว่า 4) กระตือรือร้นในการค้นหาข้อมูลและความรู้ และ 5) เป็นผู้มีเหตุผล

กล่าวโดยสรุปแล้ว ทักษะความสามารถคิดวิเคราะห์หรืออย่างมีวิจารณญาณจาก 12 ทักษะ ดังกล่าว เมื่อนำมาพิจารณานั้น สามารถจัดกลุ่มได้ 4 ประการ ดังต่อไปนี้ ประการแรก ข้อมูลมีความ ชัดเจน (Clarity) ประการที่สอง ข้อมูลและความรู้จากแหล่งต่างๆ มีความสมเหตุผลเป็นที่ยอมรับ (Basic) ประการที่สาม ในการสรุปอ้างอิง (Inference) นั้น กระบวนการสรุปที่ใช้คือนิรนัย และอุปนัย ซึ่งในการสรุปต้องคำนึงถึงการตัดสินคุณค่า (Value Judgment) ด้วย และประการสุดท้าย การปฏิสัมพันธ์ อย่างมีประสิทธิภาพ

เอนนิส ได้นำองค์ประกอบด้วยทักษะความสามารถคิดอย่างมีวิจารณญาณ และ คุณลักษณะของผู้มีความคิดอย่างมีวิจารณญาณ เขียนเป็นรูปแบบ

สำหรับสมาคมปรัชญาของอเมริกา (Raines. 1996: 412 ; citing The American Philosophical Association.1990) ได้สรุปลักษณะการแสดงออกของบุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ ดังนี้คือ 1) การมีความกระตือรือร้นอยากเรียนรู้จนเป็นนิสัย 2) การมีความซื่อสัตย์ต่อเหตุผล 3) การมีใจ กว้าง ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง 4) การมีข้อมูลที่ดีใช้แหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ 5) การมีความ ยุติธรรมในการประเมิน 6) การกล้าพญกับความอคติของบุคคลอื่น 7) การมีความฉลาด สุขุม รอบคอบ ในการตัดสินใจ 8) การมีความตั้งใจในการแสวงหาข้อเท็จจริง 9) การมีความชัดเจนของประเด็นปัญหา 10) การจดบันทึกเรื่องราวที่ซับซ้อนและสำคัญ 11) การมีความมุ่งมั่นในการแสวงหาข้อมูลและ ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับปัญหาและการตัดสินใจ 12) การใช้เหตุผลในการเลือกเกณฑ์ต่างๆ 13) การมี ความยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยนความคิดเห็นหรือทางเลือก เมื่อมีหลักฐานที่ดีกว่า และ 14) การมุ่งเน้น วิธีการสืบค้นเพื่อยืนยันข้อสรุปที่ชัดเจน

ส่วนโรเจอร์ ซีบรอว์ และรอนนิง (ทิสนา เขมมณ. 2544:60-61 อ้างอิงจาก Roger; Sebraw; Ronning .1995) ได้อธิบายความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ดังนี้

การคิดไตร่ตรอง (Reflection activity) เป้าหมายนั้นมิใช่เพื่อแก้ปัญหา แต่เป็นเพื่อทำ ความเข้าใจปัญหาให้ชัดเจนมากขึ้น

การคิดจดจ่อจุดใดจุดหนึ่ง (Focused) คือการคิดในเรื่องใดหรือจุดใดจุดหนึ่งโดยเฉพาะ เพื่อทำความเข้าใจอย่างกระจ่างในเรื่องนั้นๆ เพื่อนำไปสู่การชั่งน้ำหนักและประเมินและการตัดสินใจ (Decision)

การตัดสินใจ (Decision) คือ การตัดสินใจจากข้อมูลที่มีอยู่ว่า ควรเชื่อหรือควรทำอะไร การคิดอย่างมีวิจารณญาณ ประกอบด้วยทักษะย่อย (Subskills) 4 ประการ คือ 1) ความรู้ (Knowledge) 2) การสรุปอ้างอิง (Inference) 3) การประเมิน (Evaluation) 4) การควบคุมการรู้คิด (Metacognition)

ความรู้ (Knowledge) ความรู้เป็นสิ่งสำคัญในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ การมีความรู้มากจะทำให้คิดเร็ว คิดได้ดีกว่าผู้ที่ไม่มีความรู้ ความรู้เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะใช้ตัดสินใจว่าข้อมูลใหม่หรือความคิดเห็นต่างๆ นั้นเชื่อถือได้หรือไม่เพียงใด

สรุปอ้างอิง (Inference) การสรุปอ้างอิงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เพราะจะช่วยให้บุคคลมีความเข้าใจสถานการณ์ต่างๆ ได้ลึกซึ้ง และมีความหมายมากขึ้น กระบวนการที่ใช้สรุปอ้างอิงที่สำคัญมี 2 กระบวนการ คือ การนิรนัย (Deduction) และ การอุปนัย (Induction)

การประเมิน (Evaluation) การประเมินนี้รวมถึงทักษะย่อยๆ อื่นๆ คือ การวิเคราะห์ การตัดสินใจ การชั่งใจ และการตัดสินใจคุณค่า

การวิเคราะห์ คือ ความสามารถในการระบุและเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้ การตัดสินใจคือความสามารถประเมินข้อมูลความรู้โดยปราศจากอคติส่วนตัว การชั่งน้ำหนัก คือความสามารถเปรียบเทียบข้อมูลที่มีอยู่ เลือกข้อมูลที่เหมาะสมที่สุดและจัดระบบข้อมูลอย่างสมเหตุสมผล ส่วนการตัดสินใจคุณค่า คือ การใช้ข้อมูลมาตัดสินใจด้วยการใช้หลักคุณธรรมจริยธรรมและเจตคติที่ดี

การควบคุมการรู้คิด (Metacognition) เป็นเรื่องของการคิดที่เกี่ยวกับการคิด อันเป็นการวิเคราะห์ถึงความเหมาะสมของการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เพราะเป็นการคิดที่ประเมินว่าความรู้ต่างๆ ที่จะใช้ในการตัดสินใจนั้นเพียงพอหรือไม่ และน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ ตามแนวคิดของโรเจอร์ ชีบรอว์ และรอนนิง มีเป้าหมายเพื่อประเมินหรือทำให้ความคิดชัดเจน เพื่อมุ่งเน้นการตัดสินใจว่าควรทำหรือควรเชื่อสิ่งใด และทักษะที่สำคัญของการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ได้แก่ การระบุปัญหา การรวบรวมความรู้และข้อมูล วิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูลเพื่อการตัดสินใจประเมิน

นิตเลอร์ (ทิสนา แคมมณี. 2544 : 150) ได้เสนอไว้ว่า การคิดอย่างมีวิจารณญาณ มีลักษณะเป็นกระบวนการประกอบด้วย 3 ขั้นตอนดังนี้

1. การนิยามและทำความเข้าใจปัญหา ประกอบด้วย การระบุเรื่องราวที่สำคัญหรือการระบุปัญหา การเปรียบเทียบความคล้ายคลึงและความแตกต่างของต้นความคิด วัตถุประสงค์ของหรือผลลัพธ์ ตั้งแต่ 2 อย่างขึ้นไป การตัดสินใจระหว่างข้อมูลที่ชัดเจนกับข้อมูลที่คลุมเครือ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่จำเป็นกับไม่จำเป็นและการตั้งคำถามที่จะนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งและชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องราวหรือสถานการณ์

2. การพิจารณาตัดสินใจข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กับปัญหา ประกอบด้วย การจำแนกความแตกต่างระหว่างข้อเท็จจริง ความคิดเห็นและการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล การตัดสินใจว่าข้อความหรือ

สัญลักษณ์ที่กำหนดให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และสอดคล้องกับบริบททั้งหมดหรือไม่ การระบุข้อสมมติฐานที่ไม่ได้กล่าวไว้ในการอ้างเหตุผล การระบุความคิดที่คนยึดติด หรือความคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับคน กลุ่มคน การระบุความมีอคติ ปัจจัยด้านอารมณ์ การโฆษณา การเข้าข้างตนเอง และการระบุความคล้ายคลึงและความแตกต่างระหว่างระบบค่านิยม และอุดมการณ์ที่แตกต่างกัน

3. การแก้ปัญหา/การลงข้อสรุป ประกอบด้วย การระบุความเพียงพอของข้อมูลและการพยากรณ์ผลลัพธ์ที่อาจเป็นไปได้

ทิสนา แชมมณี (2544 : 153-154) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ จากการที่ได้บูรณาการประเด็นสำคัญจากแนวคิดเกี่ยวกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักการศึกษาและนักคิดต่างๆ ซึ่งแต่ละแนวคิดจะเห็นได้ว่ามีจุดเน้นที่ไม่เหมือนกันในทัศนะของ ทิสนา แชมมณี เห็นว่าความถูกต้องของความคิดขึ้นอยู่กับความพอเพียงและความถูกต้องของข้อมูลเป็นประการสำคัญ ดังนั้นขั้นตอนของการแสวงหาข้อมูลและประเมินข้อมูลจึงเป็นขั้นตอนสำคัญที่ควรระบุให้เห็นอย่างชัดเจน และการตัดสินใจเลือกความคิดหรือทางเลือกที่เหมาะสมนั้น ควรพิจารณาถึงคุณค่า-ค่านิยมที่แท้จริงตามหลักโยนิโสมนสติกการ หรือการคิดโดยแยกตามหลักพุทธธรรม และการคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียมเข้าไปด้วย ดังนั้นจึงได้เสนอความคิดเกี่ยวกับกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณซึ่งได้บูรณาการประเด็นสำคัญข้างต้นไว้ในกระบวนการดังนี้

1. จุดมุ่งหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เพื่อให้ได้ความคิดที่รอบคอบ สมเหตุสมผล ผ่านการพิจารณาปัจจัยรอบด้านอย่างกว้างไกลลึกซึ้ง และผ่านการพิจารณากลับกรอง ไตร่ตรองทั้งทางด้านคุณ-โทษ และคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งนั้นมาแล้ว

2. เกณฑ์ความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ผู้ที่คิดอย่างมีวิจารณญาณจะมีความสามารถ 7 ประการ ดังนี้ คือ 2.1) สามารถกำหนดเป้าหมายในการคิดอย่างถูกต้อง 2.2) สามารถระบุประเด็นในการคิดได้อย่างชัดเจน 2.3) สามารถประมวลข้อมูลทั้งทางด้านข้อเท็จจริง และความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นที่คิดทั้งทางกว้าง ทางลึก และไกล 2.4) สามารถวิเคราะห์ข้อมูล และเลือกข้อมูล ที่จะใช้ในการคิดได้ 2.5) สามารถประเมินข้อมูลได้ 2.6) สามารถใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาข้อมูลและเสนอคำตอบ/ทางเลือกที่สมเหตุสมผลได้และ 2.7) สามารถเลือกทาง/ ลงความเห็นในประเด็นที่คิดได้

3. วิธีคิด มี 10 ประการ คือ 1) ตั้งเป้าหมายในการคิด 2) ระบุประเด็นในการคิด 3) ประมวลข้อมูลทั้งทางด้านข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่คิดทั้งทางกว้าง ลึก และไกล 4) วิเคราะห์ จำแนก แยกแยะข้อมูล จัดหมวดหมู่ของข้อมูล และเลือกข้อมูลที่จะนำมาใช้ 5) ประเมินข้อมูลที่จะใช้ในแง่ความถูกต้อง ความเพียงพอ และความน่าเชื่อถือ 6) ใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาข้อมูลเพื่อแสวงหาถึงทางเลือก/คำตอบที่สมเหตุสมผลตามข้อมูลที่มี 7) เลือกทางเลือกที่เหมาะสมโดยพิจารณาถึงผลที่จะตามมา และพิจารณาถึงคุณค่าหรือความหมายที่แท้จริงของสิ่งนั้น 8) ชั่งน้ำหนักผลได้-ผลเสีย- คุณโทษ ในระยะสั้นและระยะยาว 9) ไตร่ตรอง บททวนกลับไปมาให้รอบคอบ และ 10) ประเมินทางเลือกและลงความเห็นเกี่ยวกับประเด็นที่คิด

จากการรวบรวมความหมายการคิดอย่างมีวิจารณญาณของผู้เชี่ยวชาญ ประกอบกับแนวคิดเรื่องกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การคิดอย่างมีวิจารณญาณหมายถึงกระบวนการการคิดโดยใช้ข้อมูล ข้อความรู้จากประสบการณ์หรือสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบหลัก คือ ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ และลักษณะของผู้ที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

ส่วนลักษณะการแสดงออกของบุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ อัลฟาโร เลอแฟร์ (Alfaro –LeFevre . 1994: 10) สรุปไว้ดังนี้ คือ 1) มีความรอบรู้เกี่ยวกับความเชื่อ ความลำเอียง และอคติต่างๆ 2) มีความเชื่อมั่น กระตือรือร้น และมีเจตคติที่ดีต่อคำถาม 3) มีทักษะในการติดต่อสื่อสารที่ดี เมื่อมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การทำความเข้าใจข้อเท็จจริงและการแสวงหาทางเลือก 4) มีใจเปิดกว้าง ยอมรับความคิดที่แตกต่างจากตน และจะตัดสินใจเมื่อมีหลักฐานที่เชื่อถือได้ 5) รู้จักถ่อมตัว และยอมรับความจริงว่า ไม่มีใครรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง 6) มีความคิดในเชิงรุก เน้นการป้องกันมากกว่า การแก้ปัญหา 7) มีระบบและวิธีการที่ดีในการแก้ปัญหาและตัดสินใจ 8) มีความยืดหยุ่น รู้จักปรับเปลี่ยนวิธีการและทางเลือก เมื่อมีเหตุผลใหม่ที่ดีพอ 9) มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตรรกศาสตร์ 10) ยอมรับว่าคำตอบที่ดีที่สุดไม่ใช่คำตอบที่สมบูรณ์ที่สุด และ 11) การรู้จักและสร้างสรรค์ และผูกพันกับสิ่งที่ดีเลิศเพื่อหาทางเลือกในการปรับปรุงตนเองและปรับปรุงงาน

ต่อมาเด็กซ์เออร์ (Texter. 1997:164) ได้นำทักษะสำคัญของการคิดอย่างมีวิจารณญาณดังแนวคิดของ ฟาซิโอน มาใช้ในการประเมินนักศึกษายาบาล พร้อมทั้งได้ให้คำนิยามเชิงปฏิบัติการ (Operational definition) ในแต่ละทักษะดังนี้

1. การตีความ (Interpretation) ลักษณะการแสดงออกได้แก่ 1) เข้าใจอย่างลึกซึ้งและตีความได้ถูกต้องในสิ่งเหล่านี้: เอกสาร การสื่อสารที่เป็น verbal และ nonverbal ข้อมูลเชิงประจักษ์ (Empirical data) ทฤษฎี กราฟ คำถาม ฯลฯ 2) อธิบายความหมายหรือทำให้ผู้อื่นเข้าใจได้ 3) ชี้ถึงปัญหาทางการพยาบาลในสถานการณ์จริงได้ 4) ดึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องหรือประสบการณ์ของตนเองมาเกี่ยวข้องได้ 5) สรุปรวบรวมและอธิบายความหมายของเอกสารหรือการติดต่อสื่อสารที่ใช้คำพูดได้อย่างถูกต้อง 6) แยกแยะเนื้อหาหรือข้อมูลที่ได้รับจากเอกสาร / ตำราออกจากการตีความหรือการแปลความตามที่ตนคิดขึ้นมาเองได้ และ 7) นำทางเลือกอื่นๆ และการอธิบายที่เป็นทางเลือกที่ต่างจากของตนเองเข้ามาประกอบการพิจารณา

2. การวิเคราะห์ (Analysis) ลักษณะการแสดงออก ได้แก่ 1) สสำรวจจัดรูปแบบแบ่งกลุ่ม และเรียงลำดับความสำคัญของตัวแปรต่างๆ (เช่น อาการและอาการแสดง หลักฐานความจริงที่ปรากฏ ผลการวิจัย มโนทัศน์ ความคิด ความเชื่อ ฯลฯ) 2) ดึงสิ่งที่นำมาใช้ในการโต้แย้งให้เห็นเด่นชัด ซึ่งรวมถึง : สมมติฐาน ทฤษฎี หลักการ ขั้นตอน และสรุป 3) ระบุข้อดี ข้อเสีย และความคุ้มค่าของการตัดสินใจที่เป็นทางเลือกอื่นๆ แยกแยะได้ระหว่างคำถามเชิงประจักษ์ มโนทัศน์ และประเมินผล และ 4) สสำรวจความคิด/ การโต้แย้ง / สถานการณ์/ปัจจัยต่างๆ และความสัมพันธ์ของปัจจัยเหล่านั้น

3. การประเมินผล (Evaluation) ลักษณะการแสดงออก ได้แก่ 1) ประเมินความเชื่อถือได้ของแหล่งข้อมูล 2) ประเมินน้ำหนักของหลักฐานที่จะสนับสนุนการสรุป 3) ประเมินข้ออ้าง / ข้อโต้แย้งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักฐาน มโนทัศน์ วิธีการ และบริบทว่าเหมาะสมหรือเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด และ 4) การใช้เกณฑ์ที่เหมาะสม (เช่น สถิติ คุณธรรม/จริยธรรม)

4. การสรุปความ (Inference) ลักษณะการ แสดงออก ได้แก่ 1) คาดการณ์หรือทำนายสมมติฐานหรือข้อสรุปที่เป็นทางเลือกอื่นๆ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักฐานและทฤษฎี 2) แยกแยะระหว่างสมมติฐาน/บทสรุป ที่มีเหตุผลและหลักฐานออกจากสมมติฐาน / บทสรุปที่เป็นเพียงสิ่งที่คาดว่าจะอาจจะเป็นไปได้ 3) สามารถใช้ความรู้เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลใช้ผลตรรกศาสตร์และการใช้กฎของการนิรนัย (Induction) และอุปนัย (Deduction) ได้ และ 4) ระบุความรู้ที่ขาดหายไปและความต้องการในการเพิ่มความรู้ในส่วนที่หายไป

5. อธิบาย (Explanation) ลักษณะการแสดงออกได้แก่ 1) สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจน เด่นชัด (เขียนหรือพูด) ถึงกระบวนการ การตั้งสมมติฐานและการใช้เหตุผลเพื่อใช้ในการสรุปสิ่งใดสิ่งหนึ่ง 2) สามารถประเมินถึงความสามารถในการใช้เหตุผล / การสรุปที่มีเหตุผลและหลักฐานออกจากสมมติฐาน / บทสรุปที่เป็นเพียงสิ่งที่คาดว่าจะจะเป็นไปได้และ 3) แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรให้เห็นได้ชัดเจนในเชิงต่างๆ เช่น กราฟ หรือตาราง

6. การควบคุมการทำงานของตนเอง (Self-regulation) ลักษณะการแสดงออกได้แก่ 1) ติดตาม สะท้อนความคิด ตั้งคำถามในเรื่องที่เกี่ยวกับการคิดของตนเองอย่างต่อเนื่องในขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการใช้ความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล 2) ติดตาม สะท้อนความคิดตั้งคำถามเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ถูกต้องเหมาะสมเมื่อมีการเพิ่มข้อมูลหรือวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มเติมพยายามจะต้องตีความหรือพิจารณาประเด็นต่าง ๆ ใหม่ 3) ต้องตรวจสอบตัวเองเกี่ยวกับความลำเอียง และความสนใจส่วนตัว (เพื่อขจัดสิ่งเหล่านี้ออกไปหามิ) 4) ทบทวนหรือคิดไตร่ตรองถึงความเข้าใจ / คำอธิบาย/ การแปลความของตนเองในแต่ละสถานการณ์นั้นๆ และ 5) แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการแสวงหาความจริง เปิดใจรับฟังผู้อื่น รู้จัก วิเคราะห์มีระบบใฝ่ศึกษา เชื่อมั่นในตนเอง และมีวุฒิภาวะ

จากการสังเคราะห์แนวคิดทฤษฎีของผู้เชี่ยวชาญต่างๆ เกี่ยวกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ดังปรากฏในการศึกษาวิจัยของ วิจิตรพร หล่อสุวรรณกุล (2544) และภัทรภรณ์ ภัทรโยธิน (2545) ซึ่ง วิจิตร หล่อสุวรรณกุล ได้นำแนวคิดที่สังเคราะห์ขึ้นมาเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาหลักสูตรเสริมเพื่อพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณญาณในกระบวนการพยาบาลของนักศึกษาพยาบาล แนวคิดดังกล่าว แบ่งออกเป็น 7 ประการ ดังนี้

1. การยอมรับข้อตกลงเบื้องต้น หมายถึง ข้อสันนิษฐานหรือสิ่งที่คาดการณ์ว่าเป็นจริง โดยใช้ข้อตกลงเบื้องต้นเป็นพื้นฐานในการคิด การตัดสินใจ และในการกระทำ รวมทั้งเป็นแนวทางในการแสวงหาข้อมูลเพื่อนำไปสู่ข้อสรุป

2. การตีความ หมายถึง ความสามารถในการให้ความหมายของข้อมูลจำแนกข้อมูล ปกติกับไม่ปกติ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้อง การตรวจสอบข้อมูลและการแปลความหมายของข้อมูล รวมทั้งการสรุปความจากข้อมูล หรือหลักฐานที่กำหนดให้อย่างมีเหตุผล

3. การวิเคราะห์ หมายถึง ความสามารถในการจำแนกข้อเท็จจริง เรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่สมบูรณ์ออกเป็นส่วนย่อยๆ สามารถเรียงลำดับความสำคัญของส่วนย่อยที่มีต่อส่วนรวม การระบุการขาดหายไปของข้อมูล การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของส่วนย่อยกับส่วนรวม และสามารถจำแนกแยกแยะถึงความสัมพันธ์ของการจัดระบบหรือแบบแผนสุขภาพได้

4. การสรุปอ้างอิง หมายถึง ความสามารถในการหาข้อสรุปหรือการหาข้อยุติที่สรุปจากการสังเกต หรือข้อเท็จจริงที่มีอยู่ ผสมผสานการใช้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลที่ใช้กฎการนิรนัยและอุปนัย

5. การประเมินข้อโต้แย้ง หมายถึง ความสามารถในการตัดสินความถูกต้องของการอ้างเหตุผลด้วยการตัดสินความสำคัญ ความหนักแน่น และความสัมพันธ์ของการอ้างเหตุผลกับข้อโต้แย้ง รวมทั้งตัดสินความเหมาะสมของข้อโต้แย้งเกี่ยวกับแหล่งข้อมูลหลักฐาน มโนทัศน์ เครื่องมือ วิธีการ และบริบท

6. การอธิบาย หมายถึง ความสามารถในการบรรยายความหมายข้อมูลการให้เหตุผลถึงกระบวนการ และผลที่เกิดขึ้น มองเห็นความสัมพันธ์ของข้อมูล สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลในการให้เหตุผล ตลอดจนพิจารณาความมีเหตุผลของข้อมูล

7. การควบคุมตนเอง หมายถึง ความสามารถในการตรวจสอบความคิด และแก้ไขข้อบกพร่องในการคิดได้อย่างถูกต้องด้วยตนเอง

4. พัฒนาการทางจริยธรรมของเด็กวัยรุ่น

สมชาย ธีรชนกุล (2544 :171-174) กล่าวว่า วัยรุ่น หมายถึง วัยที่พัฒนาการของบุคคลเปลี่ยนแปลงจากสภาพความเป็นเด็ก ไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ วัยรุ่นเป็นช่วงเวลาที่บุคคลมีสภาพครึ่งเด็กครึ่งผู้ใหญ่ เป็นวัยที่บุคคลย่างเข้าสู่วุฒิภาวะทางเพศอย่างสมบูรณ์และสามารถกำเนิดทารกได้ แต่เนื่องจากพัฒนาการทางเพศของแต่ละบุคคลจะถึงระดับวุฒิภาวะไม่พร้อมกัน จึงไม่สามารถจะระบุให้แน่นอนได้ว่าวัยรุ่นเริ่มต้นเมื่ออายุเท่าใดและสิ้นสุดลงเมื่ออายุเท่าใด นอกจากจะกำหนดไว้กว้าง ๆ ว่า วัยรุ่นจะอยู่ในช่วงอายุ 12 – 20 ปี โดยประมาณ

ลักษณะสำคัญของวัยรุ่น

พัฒนาการในระยะวัยรุ่น จะมีลักษณะที่แตกต่างจากพัฒนาการในวัยอื่นอยู่หลายประการ ลักษณะสำคัญของพัฒนาการในวัยรุ่นอาจกล่าวโดยย่อได้ดังนี้

1. วัยรุ่นเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลง ทางร่างกายและจิตใจอย่างรุนแรง และรวดเร็ว เมื่อเข้าสู่ วัยรุ่น ร่างกายจะเจริญเติบโตเร็ว สัดส่วนของร่างกายจะเปลี่ยนแปลงไป ลักษณะแสดงเพศ (

Secondary Sex Characteristics) จะเริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนขึ้นเด็กวัยรุ่นจะมีความเครียดทางอารมณ์และจิตใจอย่างมากเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจนเด็กปรับตัวไม่ทัน เด็กจะมีความกังวลเกี่ยวกับรูปร่างของตนตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ เจตคติ ความรู้สึกนึกคิด

2. วัยรุ่นเป็นช่วงเวลาที่เด็กพัฒนาความเป็นอิสระจากพ่อแม่ เด็กวัยรุ่นจะเรียนรู้และฝึกความเป็นตัวของตัวเอง การพึ่งตนเอง การคิดและตัดสินใจด้วยตนเอง ภาวะเช่นนี้ทำให้เด็กเกิดความว้าวุ่นใจและขาดความมั่นคงทางจิตใจ เด็กวัยรุ่นจึงมีลักษณะติดเพื่อน หรือมีความผูกพันกับเพื่อนร่วมกลุ่มอย่างมาก

3. วัยรุ่นเป็นช่วงเวลาที่เด็กมีความขัดแย้งใจ (Conflict) ความไม่แน่ใจ (Uncertainty) อย่างมาก เด็กวัยรุ่นอยู่ในภาวะครึ่งเด็กครึ่งผู้ใหญ่ จึงเกิดความสับสนเกี่ยวกับบทบาทและการแสดงพฤติกรรมของตนอยู่เสมอ

5.1 พัฒนาการทางสังคม

พฤติกรรมทางสังคมของเด็กวัยรุ่นมีลักษณะที่น่าฉงนและน่ารำคาญ อยู่ไม่น้อยวัยรุ่นต้องการเสรีภาพและอยากให้ผู้ใหญ่ปฏิบัติต่อตนเสมือนหนึ่งเป็นผู้ใหญ่ด้วยกัน แต่เขามักจะมีพฤติกรรมแบบเด็กอยู่เสมอ เช่น ขาดความรับผิดชอบ ไม่ตรงต่อเวลา ผิดนัดหรือผิดสัญญา วาจากระด้าง ไม่สุภาพ พูดสอดแทรกระหว่างที่ผู้ใหญ่สนทนากัน เป็นต้น พัฒนาการทางสังคมในระยะวัยรุ่นอาจแยกกล่าวเป็นหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

1. การพัฒนาเอกลักษณ์เฉพาะตน เด็กวัยรุ่นเริ่มจะมีความเข้าใจว่า คนเราจะต้องปฏิบัติตามบทบาทต่าง ๆ หลายอย่าง และมีโอกาสเลือกวิถีทางดำรงชีวิตในอนาคตได้มากมายวัยรุ่นเริ่มจะตระหนักถึงความจริงว่าที่ตนมีฐานะต่าง ๆ หลายฐานะ แต่ละฐานะจะมีบทบาทที่เหมาะสมกับฐานะนั้น ควบคู่กันไปด้วยเสมอ วัยรุ่นจำเป็นต้องประมวลฐานะและบทบาทเหล่านั้นเข้าด้วยกัน เพื่อสรุปเป็นตัวตนโดยส่วนรวมของตน และพัฒนาเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้น โดยการลอกเลียนคุณลักษณะที่ดีเด่น จากเพื่อนและบุคคลที่ตนศรัทธาเลื่อมใส เรียนรู้ลักษณะอันเป็นที่พึงพอใจของผู้อื่นพยายามประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างของบุคคล และลักษณะที่ได้เรียนรู้มานั้นจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้นในที่สุด

ในระยะนี้เด็กจะมีความเครียดทางอารมณ์และจิตใจเกิดขึ้นอย่างมาก เนื่องจากต้องผสมผสานมโนภาพเกี่ยวกับตนเองที่มีอยู่เดิม ให้สอดคล้องกลมกลืนกับตัวตนที่ปรารถนาจะเป็นในอนาคต จะต้องเลือกเพื่อน ค่านิยมที่เหมาะสมกับตน พิจารณาเจตคติที่ควรยึดถือและเลือกวิถีทางดำรงชีวิตในอนาคต เด็กวัยรุ่นจะนำคำถามที่ผู้ใหญ่ชอบถามเมื่อครั้งที่ยังเป็นเด็กมานึกทบทวนคว่ำไต่ขึ้นอยากเป็นอะไร คำตอบที่เกิดขึ้นในใจจะเป็นแนวทางในการสร้างเสริมคุณลักษณะต่างๆ ที่รวมเข้าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน

2. ความสัมพันธ์กับเพื่อน การรวมกลุ่มกับเพื่อนมีความสำคัญต่อการพัฒนาการทางสังคมของเด็กวัยรุ่นอย่างมาก ประสบการณ์จากการคบเพื่อนและทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันจะช่วยให้เด็กได้เรียนรู้บทบาททางสังคมและฝึกฝนทักษะที่สำคัญและจำเป็นสำหรับการสมาคม เพื่อนร่วมกลุ่มจะมีความหมายและมีความสำคัญต่อเด็ก ความต้องการที่จะให้เพื่อน ๆ ยอมรับเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มจะทำให้เด็กวัยรุ่นพยายาม

ทำตนให้เหมือนเพื่อน ๆ มากที่สุด ทั้งในด้านการแต่งกาย กิริยาอาการถ้อยคำวาจา ความนึกคิด รสนิยม เจตคติ ตลอดจนรูปแบบของพฤติกรรมการคบเพื่อนของวัยรุ่นจะพัฒนาไปทีละขั้นตามลำดับดังนี้

2.1 Precrowd Stage เด็กจะรวมกลุ่มกับเพื่อนเพศเดียวกัน สมาชิกในกลุ่มจะมีจำนวนไม่มากนัก และทุกคนจะต้องปฏิบัติตามข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์ของกลุ่มอย่างเคร่งครัดในระยะนี้เด็กยังแยกตัวจากเพศตรงข้าม

2.2 Beginning Crowd Stage เป็นระยะที่เริ่มสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศส่วนมากจะเป็นไปในลักษณะที่สมาชิกของกลุ่มทั้งสองร่วมกันทำกิจกรรมการสมาคมกับเพื่อนต่างเพศในระยะนี้จะต้องมีเพื่อนร่วมกลุ่มรวมอยู่ด้วยเสมอ เนื่องจากเด็กยังขาดความมั่นใจในตนเองและต้องการความช่วยเหลือสนับสนุนจากเพื่อนเดียวกัน

2.3 Transition Period เป็นระยะที่สมาชิกของทั้งสองกลุ่มพบปะ และทำกิจกรรมร่วมกันบ่อยครั้งขึ้น เนื่องจากสมาชิกคนหนึ่งในแต่ละกลุ่มเริ่มพอใจซึ่งกันและกัน การผูกมิตรของคนคู่นี้จะชักนำให้เพื่อร่วมกลุ่มของแต่ละฝ่ายรู้จักคุ้นเคยกันมากขึ้น

2.4 Crowd Stage เป็นระยะที่สมาชิกของทั้งสองกลุ่มสนิทสนมกันมากขึ้น จนกลายเป็นกลุ่มเดียวกัน วัยรุ่นคู่หนึ่งจะมีความผูกพันกันมากเป็นพิเศษ ในขณะที่เพื่อร่วมกลุ่มขอทั้งสองฝ่ายจะมีความสัมพันธ์ฉันท์มิตร ในระยะนี้วัยรุ่นคนนั้นจะเริ่มปลีกตัวไปตามลำพังสองต่อสองบ้างแต่ยังไม่บ่อยมากนัก ส่วนใหญ่จะรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มใหญ่เช่นเดิม แต่ความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งสองจนใกล้ชิดกว่าเพื่อนคนอื่น ๆ

2.5 Disintegration Period เป็นระยะที่การรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่เริ่มสลายตัวออกไป เด็กวัยรุ่นจะมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับเพื่อนสนิท เพียง 2 – 3 คนเท่านั้น

เด็กวัยรุ่นจะพยายามทำตนให้เพื่อน ๆ ยอมรับนับถือ และพอใจตนอยู่เสมอคุณลักษณะสำคัญที่ช่วยให้วัยรุ่นได้รับความนิยมนิยมชอบจากเพื่อร่วมกลุ่ม ได้แก่

- การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของกลุ่มอย่างเคร่งครัด
- มีลักษณะที่น่าคบ เข้ากับผู้อื่นได้ดี
- เป็นตัวของตัวเอง
- บุคลิกลักษณะดี
- ร่าเริง แจ่มใส มีอารมณ์ขัน
- ใจเย็น ไม่โกรธง่าย
- เอาใจใส่ผู้อื่นและพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือร่วมมือกับผู้อื่น
- ซื่อสัตย์ เชื่อถือได้
- ไม่ขัดสนเงินทอง

3. ความเป็นอิสระจากการควบคุมของผู้ใหญ่ เด็กวัยรุ่นต้องการเป็นตัวของตัวเองพยายามหลีกเลี่ยงการควบคุมดูแลและการช่วยเหลือในการทำกิจกรรมต่างๆ จากผู้ใหญ่ ดังจะเห็นได้จากการที่เด็ก

วัยรุ่นร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ นอกบ้าน เพื่อหลีกเลี่ยงการแนะนำแทรกแซงของผู้ใหญ่ พฤติกรรมที่ก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากแก่ครอบครัวและสังคมอย่างมาก คือ

1.1 ยาเสพติด สังคมมีกฎหมายที่กำหนดไว้ว่า สุราและบุหรี่เป็นของต้องห้ามสำหรับเด็ก ในขณะที่ผู้ใหญ่สามารถสูบบุหรี่หรือดื่มสุราได้ตามความพอใจ เด็กวัยรุ่นหลายคนจึงใช้สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความเป็นผู้ใหญ่แล้ว และมีอิสระที่จะทำได้ตามความพอใจของตน วัยรุ่นบางคนจะเสพยาเสพติดร้ายแรงที่กฎหมายห้ามไว้ เพื่อแสดงถึงการหลุดพ้นจากการควบคุมของผู้มีอำนาจหน้าที่

1.2 พฤติกรรมทางเพศ เด็กวัยรุ่นบางคนอาจจะใช้พฤติกรรมทางเพศเป็นเครื่องแสดงความเป็นผู้ใหญ่ เรียกร้องความยกย่องจากเพื่อน ระบายความโกรธเคืองหรือแก้แค้นพ่อแม่พฤติกรรมเหล่านี้ได้แก่ การบำบัดความใคร่ด้วยตนเอง การหาความสุขทางเพศจากเพื่อนเดียวกัน การร่วมเพศกับเพศตรงข้าม

1.3 การหนีออกจากบ้าน สาเหตุสำคัญที่ทำให้เด็กวัยรุ่นหนีออกจากบ้าน คือความไม่พอใจสภาพภายในครอบครัวอย่างรุนแรง การหนีออกจากบ้านเป็นการแสดงให้พ่อแม่รับรู้ถึงความคับข้องใจของตน และย้ำถึงความปรารถนาที่จะเป็นอิสระจากการควบคุมดูแลพ่อแม่

1.4 ยูวอาชญากรรม (Juvenile Delinquency) การกระทำผิดกฎหมายของวัยรุ่นที่พบเห็นกันมากที่สุด ได้แก่ การลักขโมย การทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นและสาธารณสมบัติการวิวาทในที่สาธารณะ พฤติกรรมเหล่านี้มักจะทำกันเป็นกลุ่มมากกว่า

ศรีเรือน แก้วกังวาล (2549: 337-338) กล่าวว่าพัฒนาการทางสังคมในวัยรุ่นเป็นหัวข้อใหญ่หัวข้อหนึ่ง เพราะพัฒนาการด้านนี้ในระยษะนี้มีมุมมองอันหลากหลายและมีความแหลมคม จึงจะได้บรรยายถึงแง่มุมต่างๆ ตามสมควร

สังคมกลุ่มเพื่อนร่วมวัย

เด็กให้ความสำคัญกับเพื่อนร่วมวัยมากกว่าในระยะวัยเด็กตอนกลาง เด็กจับกลุ่มกันได้นานแน่นแฟ้น และผูกพันกับเพื่อนในกลุ่มมากขึ้น กลุ่มของเด็กไม่มีเฉพาะเพื่อนเพศเดียวกันเท่านั้น แต่มีเพื่อนต่างเพศเข้ามาสมทบด้วย เด็กที่สามารถเข้ากลุ่มได้และมีกลุ่มในระยะวัยเด็กตอนกลางจะเข้ากับกลุ่มและมีชีวิตทางสังคมที่สนุกสนาน ได้ดีกว่าเด็กที่ไม่สู้มีพัฒนาการดังกล่าวในช่วงวัยที่ผ่านมา เด็กเริ่มลดความเอาใจใส่กับบุคคลต่างวัยไม่ว่าเป็นผู้ใหญ่หรือเด็กว่า ระยะเวลาจึงเริ่มต้นกลุ่มที่แท้จริง(gang age) การเปลี่ยนแปลงทางกายอย่างรวดเร็วและมากมายเป็นแรงกระตุ้นให้เด็กรวมกลุ่ม เพราะสามารถร่วมสุขร่วมทุกข์แก้ไขและเข้าใจปัญหาของกันและกันดีกว่าคนต่างวัยซึ่งมีความคับอกคับใจต่างกัน กลุ่มยังสนองความต้องการทางสังคมต่างๆ ซึ่งเด็กต้องการมากในระยะนี้ เช่น การเป็นบุคคลสำคัญ การต่อต้านผู้มีอำนาจ การหนีสภาพน่าเบื่อของบ้าน ฯลฯ เมื่อเด็กรวมกลุ่มเด็กจะสร้างกฎระเบียบ ภาษา ประเพณีประจำกลุ่ม เพื่อใช้เฉพาะสมาชิกของกลุ่มเท่านั้น และสมาชิกในกลุ่มทุกคนจำต้องประพฤติปฏิบัติตาม มิฉะนั้นอาจหมดสภาพการเป็นสมาชิกและต้องหากกลุ่มใหม่ต่อไปอีก

การรวมเป็นกลุ่มของเด็กเป็นไปตามธรรมชาติ เด็กเลือกเป็นสมาชิกของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยไม่มีใครตั้งกฎเกณฑ์ไว้ให้ต้องทำ เช่นเป็นกลุ่มที่เข้าได้กับแนวโน้ม แบบบุคลิกภาพ ฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของครอบครัวของตน ทั้งความสนใจ ค่านิยม สติปัญญา ความมุ่งมั่นในชีวิตและอื่นๆบุคคลต่างวัยมีอิทธิพลในการเลือกกลุ่มและจับกลุ่มของเด็กไม่สู้มากนัก จึงกล่าวได้ว่ากลุ่มมีความสำคัญต่อชีวิตจิตใจและอนาคตของเด็กอย่างมากที่สุด ครอบครัวเริ่มมีอิทธิพลน้อยลง ฉะนั้นลักษณะชีวิตของกลุ่มจึงเป็นเครื่องชี้ชะตาชีวิตของเด็กในระยะวัยรุ่นและระยะวัยผู้ใหญ่ ประจวบเหมาะด้วยครอบครัวมีความสำคัญต่อการสร้างฐานชีวิตของบุคคลในระยะวัยทารกและวัยเด็กตอนต้น

เด็กรู้สึกเป็นสุข ปลอดภัย และสบายใจในการเล่น เทียว เรียน กิน นอน ทำงาน กับเพื่อนร่วมวัยมากกว่าปฏิบัติกิจดังกล่าวร่วมกับบุคคลต่างวัย ระยะวัยนี้พวกเขาสนใจบุคคลที่มีชีวิตจิตใจจริงๆมากกว่าเพื่อนในฝันหรือเพื่อนในหนังสือ สัมพันธ์ภาพกับเพื่อนร่วมวัยถึงความเข้มสูงสุดประมาณระยะตอนกลางของวัยรุ่น

การคบเพื่อนร่วมวัยเป็นประเพณีกรรมสังคมที่สำคัญยิ่งต่อจิตใจของเด็กวัยรุ่น แต่การคบเพื่อนก็ย่อมมีทั้งคุณและโทษ เพื่อนอาจเป็นผู้ประคับประคองจิตใจของวัยรุ่นในยามทุกข์ร้อน ซึ่งแนะสิ่งมีประโยชน์เพื่อนทำให้วัยรุ่นรู้สึกต่างคนต่างเป็นเจ้าของชีวิตกันและกัน โลกนี้มีที่รักและมีผู้รักและอื่นๆแต่ในมุมนกลับกันเพื่อนก็อาจชักนำวัยรุ่นไปในทางเสื่อมถอย ผู้เป็นอาชญากรวัยรุ่นมากมายในแทบทุกประเทศนั้นเมื่อค้นหาสาเหตุก็มักจะพบว่าปัจจัยหนึ่งเกิดจากเพื่อนชักจูง ประวัติเด็กวัยรุ่นตามสถานศึกษาที่เสียคน เสียเด็กไปโดยประการต่างๆ เช่น เกร ดิคยาเสพติดนั้น ล้วนมีสาเหตุสำคัญจากการถูกเพื่อนชักจูง เพราะจิตใจวัยรุ่นนั้นละเอียดอ่อน เปรียบบางกับ “การมีเพื่อนและการไม่มีเพื่อน” ฉะนั้นการรู้จักคบเพื่อนที่ดี ที่จะชักจูงเขาไปในทางที่ดี จึงเป็นพฤติกรรมที่สำคัญของวัยรุ่น วัยรุ่นทุกคนควรสำนึกถึงสุภาษิตไทยอันไม่มีวัยตายที่ว่า “คบเพื่อนดีเป็นศรีแก่ตัว คบเพื่อนชั่วพาตัวอับปาง”

เด็กที่เข้ากลุ่มมีความจงรักภักดีต่อกลุ่ม ยอมรับเอาค่านิยม ความเชื่อ ความสนใจของกลุ่มด้วยความเต็มใจ และสนิทสนมกับเพื่อนร่วมกลุ่มแน่นแฟ้น การรวมกลุ่มทำให้เด็กมีความรู้สึกอบอุ่นใจกล้าแสดงความคิดเห็นผู้ใหญ่ ผู้ทรงอำนาจ ต่อต้านกรณีที่เขาเห็นว่าไม่ยุติธรรม การชักนำให้เด็กวัยรุ่นรวมกลุ่มกันเพื่อปฏิบัติกิจกรรมที่วัยรุ่นชอบ เป็นอุดมคตินั้น ทำได้ง่ายกว่าวัยอื่นๆ ทั้งหมด การเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญในประเทศไทยเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นตัวอย่างสนับสนุนข้อเท็จจริงเหล่านี้

ระยะนี้เด็กไม่ต้องการแต่เพียงรวมกลุ่มกันเท่านั้น แต่ต้องการสร้างความผูกพันระหว่างสมาชิกในกลุ่มแบบผู้ใหญ่อีกด้วย เพราะเด็กสำนึกว่าตนเริ่มเป็นผู้ใหญ่แล้ว ถ้าเด็กสามารถเข้ากับเพื่อนร่วมกลุ่มได้ดี เขาย่อมมีความรู้สึกที่ ผู้ปกครองและผู้ใหญ่อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเขามีความสำคัญต่อตัวเขาน้อยกว่าเพื่อน ถ้าเปรียบเทียบกับวัยต่างๆ แล้ว ระยะวัยรุ่นเป็นระยะที่ทุกคนมีความรู้สึกต้องการผูกพันกับเพื่อนและกลุ่มมากกว่าวัยอื่น

5.2 พัฒนาการทางเข้าปัญญาและความคิด

สมชาย ธีรชนกุล (2544 :174-175) กล่าวว่า ความสามารถในการใช้ความคิดของเด็กวัยรุ่นจะพัฒนามาสู่ระยะการใช้ความคิดเชิงนามธรรม เด็กจะพัฒนาความสามารถในการใช้เหตุผลและสัญลักษณ์ให้เป็นประโยชน์ในการตั้งสมมติฐานและการแก้ปัญหา ในระยะนี้เด็กวัยรุ่นจะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอดีตปัจจุบันและอนาคตให้ดีขึ้น ทำให้รู้จักพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ในหลายทัศนคติสามารถคิดหาวิธีแก้ปัญหาในรูปแบบต่าง ๆ

ความคิดของเด็กวัยรุ่นยังไม่เป็นความคิดแบบผู้ใหญ่โดยสมบูรณ์แต่จะมีลักษณะของความคิดแบบเด็กรวมอยู่ด้วย ความคิดของวัยรุ่นจะมีลักษณะที่น่าสนใจดังต่อไปนี้ คือ

1. Pseudostupidity หมายถึง แนวโน้มที่จะแปลความหมายของสถานการณ์ต่างๆ ในลักษณะที่ซับซ้อนเกินความจำเป็นคำหนึ่งถึงปัจจัยเกี่ยวข้องของหลายด้านเกินไป กังวลกับข้อขัดแย้งปลีกย่อยมากเกินไป

2. Imaginary Audience หมายถึง การมีความเชื่อว่าทุกคนเฝ้าจับตามองตนอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะพูดหรือจะทำอะไรก็ตามความคิดเช่นนี้ทำให้เด็กวัยรุ่นมีความเชื่อว่า เขาอาจจะคาดคะเนได้อย่างถูกต้องว่าคนเหล่านั้นมีความคิดหรือความรู้สึกต่อเขาอย่างไร

3. Personal Fable หมายถึง การเชื่อว่าตนเป็นคนที่มีโชคตลอดกาล สิ่งที่ไม่ดีหรือเคราะห์ร้ายที่เกิดขึ้นกับผู้อื่น จะไม่บังเกิดขึ้นกับตนเองอย่างแน่นอน เด็กวัยรุ่นมักจะแสดงพฤติกรรมในลักษณะที่คำนึงถึงความปลอดภัยของตนเองน้อยกว่าที่ควร แม้จะเคยรู้เห็นอันตรายที่เกิดกับผู้อื่นเนื่องจากพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาก็ยังแสดงพฤติกรรมเช่นนั้นโดยไม่เกรงกลัวต่ออันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นกับตนเอง

4. Apparent Hypocrisy หมายถึง การมีความคิดว่าลักษณะภายนอกที่ปรากฏให้เห็นเป็นเพียงสิ่งที่ปิดบังซ่อนเร้นบางสิ่งบางอย่างไว้เบื้องหลัง เช่น กฎเกณฑ์ทั้งหลายที่อ้างว่าตั้งขึ้นเพื่อใช้บังคับทุกคนนั้นความจริงมีเจตนาที่จะบังคับเด็กวัยรุ่น โดยเฉพาะ

ศรีเรือน แก้วกังวาล (2549: 347-355) ในระยะวัยรุ่นเด็กมีความเจริญเติบโตทางสมองถึงขีดเต็มที่ จึงสามารถคิดได้ในทุกๆ แบบของวิธีคิด หากเด็กได้รับการศึกษาอบรมมาตามขั้นตอนด้วยดี ระยะนี้เป็นระยะที่เด็กจะแสดงความปรารถนาอย่างชัดเจน และเห็นความแตกต่างของเด็กวัยนี้กับวัยอื่นๆ ได้ชัด การเรียนรู้เรื่องยากๆ เรื่องที่เป็นนามธรรมซับซ้อน เด็กก็สามารถเข้าใจได้ อย่างไรก็ตาม ฟิงนิคเสมอว่าคุณค่าของความคิดของเด็กขึ้นกับคุณภาพของสมอง พันธุกรรม การเรียนรู้ในวัยที่ผ่านมา และบทเรียนทางวิชาการต่างๆ ที่เด็กได้มีโอกาสเรียนรู้ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่เอื้อหรือไม่เอื้อต่อการพัฒนาการทางความคิดของเด็ก

พัฒนาการทางความคิดตามแนวของเพียเจต์: ขั้น formal operation

เพียเจต์ ได้สรุปผลการศึกษาเรื่องพัฒนาการทางความคิดว่า ในวัยรุ่นเด็กจะพัฒนาความคิดถึงระดับสูงสุดของขั้นตอนต่างๆ ของความคิด (ภายใต้เงื่อนไขว่าเขาได้พัฒนาความคิดในขั้นตอนต่างๆ มาแล้วทุกขั้นตอนตามลำดับขั้น) ขั้นตอนเรียกว่าขั้น formal operation อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเด็กจะพัฒนาความคิดได้ถึงระดับนี้ แต่ก็ยังแตกต่างจากความคิดระดับ formal operation ของผู้สูงวัยกว่าในเชิงประสบการณ์ คุณภาพและความชำนาญ

ในช่วงวัยเด็กตอนกลาง เด็กได้ผ่านกระบวนการพัฒนาความคิดแบบจำแนกแยกประเภทเป็นหมู่พวก (classification) การจัดเรียงลำดับกลุ่ม (seriation) และการทรงสภาพเดิม (conservation) ดังได้กล่าวมาแล้ว เมื่อถึงวัยรุ่นเขาก็จะก้าวเข้าสู่กระบวนการพัฒนาความคิดแบบเป็นเหตุผลเต็มที่ (formal operation period) กล่าวคือในช่วงวัยรุ่น เด็กจะเริ่มพัฒนาความคิดเป็นรูปแบบชัดเจน ซึ่งมีลักษณะเด่น 4 ประการ คือ

1. การคิดแบบใช้ตรรกจากเงื่อนไขที่กำหนด (proportional logic)
2. การคิดแบบใช้เหตุผลเชิงสัดส่วน (proportional reasoning)
3. การคิดแบบแยกตัวแปรเพื่อสรุปผล (isolation of variables)
4. การคิดแบบใช้เหตุผลสรุปเป็นองค์รวม (combinational reasoning)

สมรรถภาพในการคิดเห็นเป็นเหตุผลของเด็กที่เพิ่มพูนขึ้น จะทำให้เขาลดความอ่อนไหวหรือและความรู้สึกแสบต่อคำตำหนิตามของผู้อื่นที่มีต่อตัวเขา เขาจะเริ่มเข้าใจตัวเองอย่างมีเหตุผลรับโลกแห่งความเป็นจริงอย่างตรงไปตรงมายิ่งขึ้น (ประมาณ 17-18 ปี) แต่ก็ยังเป็นกระบวนการที่ค่อยค่อยไป และอาจหายไปได้มากบ้างน้อยบ้าง ตามคุณภาพแห่งพัฒนาการด้านต่างๆ ของเด็กผู้นั้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะเหล่านี้ของเด็กบางคนจะติดยาวไปจนถึงเมื่อผู้นั้นเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ ส่วน “personal fable” จะลดความเข้มลงเมื่อวัยรุ่นผู้นั้นมีเพื่อนสนิท (Gormly & Brodzinsky 1989: 311-312) (ดูคำอธิบายเรื่อง personal fable ในหัวข้อความคิดเกี่ยวกับตนของวัยรุ่น)

ตัวอย่างกระบวนการความคิดแบบต่างๆ ในช่วงวัยรุ่น

เด็กวัยรุ่นมีกระบวนการความคิดแบบต่างๆ มากมาย ดังตัวอย่างที่ยกมาต่อไปนี้

1. รู้จักคิดเป็นเหตุเป็นผลไม่เชื่ออะไรง่ายๆ
2. รู้จักคิดแบบวิทยาศาสตร์ (scientific thinking) ซึ่งรวมถึงลักษณะคิดวิเคราะห์ (analyza)

วิพากษ์วิจารณ์ (criticism) คิดอย่างมีระเบียบแบบแผน (systematic thinking) ต้องการคิดนึกด้วยระยะนี้เด็กจึงรู้สึกชิงชังคำสั่งบังคับ คำสั่งให้เชื่อและต้องคล้อยตาม

3. รู้จักตัดสินใจในเรื่องยากๆ รวมทั้งการค้นหาข้อมูลมาใช้ประกอบการตัดสินใจ
4. มีความคิดรวบยอดเรื่องราวต่างๆ ลึกซึ้งขึ้น ฉะนั้นจึงเชื่อมโยงประสบการณ์ในอดีต ปัจจุบัน

และคาดหรือวางแผนการสำหรับอนาคต

5. เข้าใจและมีความคิดรวบยอดเรื่อง ทฤษฎี กฎ ระเบียบ วินัย ฉะนั้นจึงสามารถเรียนเรื่องเหล่านี้และสามารถนำไปใช้ได้ ชอบเล่นการเล่นที่มีกฎเกณฑ์วิธีเล่นซับซ้อน

6. รู้คิดด้วยภาษาจากความคิดภายในมากขึ้น คือคิดโดยไม่ต้องเห็นของจริง เพราะเชิงนามธรรมพัฒนามาก สามารถสร้างภาพความคิดในใจได้มากและซับซ้อน

7. รู้คิดด้วยภาพความคิดในใจ ทำให้สามารถคิดเรื่องนามธรรมที่ยากๆ ได้ ครั้นผสมผสานความสามารถคิดเชิงวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดความรู้คิดเชิงตรรกศาสตร์

เด็กวัยรุ่นชอบวิพากษ์วิจารณ์ ชอบทนายปัญหา เด็กที่มีสมองดีสามารถมีสมาธิในการทำมากขึ้น และนานขึ้นกว่าเดิม เด็กสมองไม่ค่อยดีช่วงความสนใจงานเฉพาะหน้ามักสั้น และทำงานไม่ค่อยได้ เด็กที่มี

สติปัญญาสูง มีความคิดสร้างสรรค์ รู้จักคิดวางแผนการอนาคต มีอารมณ์ กล้าสู้ปัญหา แก้ไขปัญหาชีวิต และเหตุการณ์ประจำวันได้

ความคิดแบบ enocentric ในวัยรุ่น

ในวัยทารกเด็กไม่สามารถแยกแยะความจริงเฉพาะตนว่าแตกต่างกับความจริงจากข้อคิดของผู้อื่น และข้อเท็จจริงของโลกหรือชีวิตอย่างไร ต่อมาจะค่อยๆ ลด “enocentric” ในแง่มุมต่างๆ ตามความเจริญเติบโตของสติปัญญาและการเพิ่มปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและสิ่งแวดล้อมแต่ก็จะมีลักษณะ enocentric อย่างใหม่ขึ้นในวัยรุ่น นั่นคือ เด็กจะหมกมุ่นคิดคำนึงว่าตัวเองคือใคร รู้สึกไหวและให้ความสำคัญกับคำวิพากษ์วิจารณ์ของผู้อื่นเกี่ยวกับตนเองมากกว่าวัยอื่นๆ และวุ่นวายกับรูปร่างของตนเป็นอย่างมาก (Gormay & Brodzinsky 1989: 311-312)

ความคิดเกี่ยวกับตนเองของเด็กวัยรุ่น

1. แนวคิดในการประเมินตน

การประเมินตนเองของวัยรุ่น หรือความคิดเกี่ยวกับตนเอง (self concept) มักมาจากความคิดหรือความรู้สึกที่บุคคลอื่นมีต่อตน มากกว่าที่เขาจะประเมินหรือคิดเห็นด้วยตนเอง เขามักคาดหวังว่าสิ่งที่เขาสนุก ตื่นเต้น สนใจ ชอบ คนอื่นๆ จะต้องรู้สึกสำนึกเช่นนั้นด้วย ดังนั้นหากพ่อแม่แสดงความไม่เห็นด้วยต่อคนตรีที่เขาชอบ ต่อเสื้อผ้าที่เขาสวมใส่ ต่อทรงผมที่เขาเลือกไว้ เขาก็จะรู้สึกสับสนระคนแปลกใจเมื่อวัยรุ่นพบปะกันจึงมักจะวิพากษ์วิจารณ์ซึ่งกันและกันเกี่ยวกับทรงผม แบบเสื้อ รองเท้า คู่รัก ความสนใจ รสนิยมต่างๆ ทั้งนี้เพื่อทดสอบว่าคนอื่นคิดเห็นต่อสิ่งนั้นอย่างไร คนอื่นรู้สึกกับตนอย่างไร แตกต่างกับแนวคิดและทัศนคติของตนเกี่ยวกับสิ่งนั้นๆ อย่างไร เพียงใด

2. ตน 3 ลักษณะ

ตน หรือ self ของวัยรุ่นอาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ “transient self” และ “personal fable” “abiding self” คือลักษณะบุคลิกภาพภายนอกของวัยรุ่นที่เห็นง่าย เปลี่ยนแปลงง่าย เช่น รสนิยมในการแต่งตัว ทรงผม รองเท้า อาหาร เพื่อนที่ชอบ เพลง ฯลฯ ส่วนนี้เป็นส่วนที่เปลี่ยนแปลงได้ง่าย เป็นส่วนที่เด็กวัยรุ่นเปิดเผยให้ผู้อื่นรู้ โดยเฉพาะเพื่อน

“transient self” คือบุคลิกลักษณะในด้านสติปัญญา ความสามารถ ส่วนนี้เป็นส่วนที่ค่อนข้างเป็นโลกส่วนตัวของวัยรุ่น ซึ่งเขาไม่ยอมเปิดเผยให้ผู้อื่นรู้ โดยเฉพาะผู้ที่สูงวัยกว่าหรือเด็กกว่าตน

“personal fable” เป็นส่วนของความคิดฝัน เป็นโลกส่วนตัว เป็นจินตนาการเกินความเป็นจริง เขามักเป็นตัวเอกในเรื่องที่เขาคิดฝันขึ้น คนอื่นๆ อาจจะมองไม่เห็นไม่เข้าใจ โลกส่วนตัวแบบนี้ของเขาที่อาจเล่าหรือเปิดเผยโลกส่วนตัวด้านนี้ของเขาโดยการเขียนบันทึก (diary) หรือบอกเล่าแก่เพื่อนที่เขาสนิทหรือไว้วางใจจริงๆ การที่เด็กวัยรุ่นชอบอ่านนวนิยายเพื่อฝันหรือการ์ตูนต่างๆ นั้นเป็นการสนองตอบแนวคิดด้านนี้ของเขา ซึ่งบางทีลักษณะอาจคิดตัวไปจนเป็นผู้ใหญ่

3. การค้นหาตัวเองและการเข้าใจตน

ความสนใจใคร่จะรู้จักตัวเองเป็นลักษณะธรรมชาติของพัฒนาการตามปกติ และได้เริ่มมีมาตั้งแต่ระยะวัยทารกตอนปลายในลักษณะเกิดความเข้าใจตนเองว่าเป็นบุคคลหนึ่ง แล้วพัฒนามาเป็นการเริ่มรู้จักตนเองในวัยเด็กตอนกลาง ความรู้สึกอยากรู้จักตนเองนี้เป็นกระบวนการสืบเนื่องจนตลอดชีวิต แต่ความลึกซึ่งแตกต่างไปตามวัย การค้นหาตัวเองมีได้แง่มุมต่างๆ เช่น ความสนใจ ทัศนคติ ความถนัด ความสามารถที่แท้จริง ความไม่ชอบและชอบ เด็กวัยรุ่นตอนต้นต้องการรู้จักตนเองอย่างลึกใฝ่ใน ด้านความงาม ความเจริญเติบโต ความเข้ารูปเข้ารอยได้สัดส่วนของร่างกาย ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงทางกายของเด็กๆ นี้เป็นไปอย่างมากและรวดเร็ว ระคนด้วยความตื่นใจ ความภาคภูมิใจและความไม่แน่ใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กที่ไม่เคยได้รับทราบเกี่ยวกับเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางกายมาก่อน วัยรุ่นตอนต้นไม่จำกัดความอยากรู้เข้าใจเฉพาะความเป็นไปของร่างกายส่วนตัวเขาเท่านั้นแต่ต้องการรู้เรื่องราวทางกายและเพศสัมพันธ์ของเพื่อนร่วมวัย ร่วมเพศ และเพื่อนต่างเพศอีกด้วย การค้นหาตัวเองลึกซึ้งขึ้นเมื่อเข้าสู่วัยรุ่นตอนกลางและตอนปลาย และแตกประเด็นไปสู่ด้านต่างๆ

การค้นหาตัวเองและเข้าใจตนเองของวัยรุ่นด้านต่างๆ เป็นเรื่องยุ่งยากและฝ่ายเด็กเอง ฝ่ายเพื่อนร่วมกลุ่มของเด็ก รวมไปถึงบุคคลที่แวดล้อมเด็กทั้งที่โรงเรียน ที่บ้านและในสังคมด้วย ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงทางกาย การต้องทำตามบทบาทแห่งเพศหญิงหรือชาย ต้องทำตนให้พ้นความเป็นเด็ก ความจำเป็นต้องเลือกอาชีพ ฯลฯ การค้นหาตัวเองนี้สัมพันธ์ใกล้ชิดกับการนับถือวีรบุรุษ การแสวงหาอุดมคติ ค่านิยม และปรัชญาชีวิต กว่าเด็กวัยรุ่นจะ “พบตัวเอง” คือเข้าใจตนเองแจ่มแจ้ง อาจต้องประสบภาวะสับสนทางอารมณ์ไม่น้อย บางทีโดยไม่รู้ตัว ต้องพบภาวะการณ์หลงตัวเอง (ตีราคาตัวเองสูงเกินจริง) หรือการดูถูกตัวเอง (ตีราคาตัวเองต่ำเกินจริง) แท้ที่จริงการค้นหาตัวเองที่ได้เริ่มต้นมาแล้วตั้งแต่วัยทารกตอนปลายอย่างไม่เข้มข้น จะต้อง “มีโครงร่างของตนสมบูรณ์ในระยะวัยรุ่น” จึงจะกลายเป็นบุคคลที่มีความมั่นคงในชีวิตและจิตใจสืบไปในอนาคตภายหน้า มิฉะนั้นแล้วจะกลายเป็นบุคคลตื้นๆ ไม่เข้าใจตนเอง ไม่สามารถมีความสัมพันธ์อันลึกซึ้งกับผู้อื่นได้ ไม่สามารถมีความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่นอย่างน่าเชื่อถือ

สำหรับนักทฤษฎีจิตสังคมบางคน เช่น แอริคสันได้ให้ความสัมพันธ์ของ “การค้นหาตนเอง” ในวัยรุ่นนี้เป็นอย่างสูงว่าเป็นลักษณะพัฒนาการที่สำคัญประจำวัยซึ่งเด็กวัยรุ่นจะต้องพัฒนาให้ “พบตน” จึงจะผ่านพ้นภาวะวิกฤตในวัยรุ่น และเข้าสู่วัยผู้ใหญ่อย่างมีตัวตนอันมั่นคง (erikson 1968)

พัฒนาการด้านเหตุผลเรื่องความดี-ชั่วหรือศีลธรรมจรรยา

ความเข้าใจและการปฏิบัติในเรื่องความดี-ชั่วเป็นเครื่องหมายหนึ่งที่ชี้ความเป็นมนุษย์ที่แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นๆ นอกจากนั้นในระยะวัยรุ่นยังเป็นระยะที่เด็กกำลังสร้างรูปแบบของค่านิยมเรื่องศีลธรรมจรรยาเฉพาะตนและของสังคม จึงจะกล่าวถึงเรื่องพัฒนาการด้านเหตุผลเรื่องดี-ชั่วหรือศีลธรรมจรรยา (moral reasoning) นี้โดยนำทฤษฎีพัฒนาการทางศีลธรรมจรรยาของ Kohlberg มาอภิปรายตามสมควร

ขั้นตอนพัฒนาการด้านศีลธรรมจรรยาของ Kohlberg

<p>ขั้นตอนที่ 1 (อายุประมาณ 4-10)</p>	<p>ก่อนการมีศีลธรรมจรรยาตามขนบธรรมเนียม (preconventional morality) ขั้นที่ 1 – เชื่อฟัง ทำตามกฎเกณฑ์เพราะกลัวถูกทำโทษ ขั้นที่ 2 – ทำตามกฎเกณฑ์เพื่อหวังว่าจะได้รับรางวัลหรือได้รับการเปลี่ยนที่สมน้ำสมเนื้อ</p>
<p>ขั้นตอนที่ 2 (วัยรุ่นหรือวัยผู้ใหญ่)</p>	<p>ขั้นตอนมีศีลธรรมจรรยาตามขนบธรรมเนียมประเพณี (conventional morality) ขั้นที่ 3 – ทำตามศีลธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะอยากเป็นคนดี หรืออยากได้รับความนิยชมชื่น ขั้นที่ 4 – ทำตามกฎระเบียบของสังคมเพื่อให้สังคมมีความปกติสุข</p>
<p>ขั้นตอนที่ 3 (วัยผู้ใหญ่)</p>	<p>ขั้นหลังมีศีลธรรมจรรยาตามขนบธรรมเนียมประเพณี (postconventional morality) ขั้นที่ 5 - ตระหนักว่ากฎระเบียบประเพณีนิยมขึ้นกับกลุ่มที่ตั้งตั้งเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงและยินดีที่จะปฏิบัติตาม ขั้นที่ 6 - เข้าใจและทำตามกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่เป็นสากล เช่น ไม่ลักขโมยของที่เจ้าของไม่ได้ให้ - เลือกศีลธรรม ค่านิยม เพื่อปฏิบัติตามที่ตนเห็นเหมาะสม</p>

Kohlberg อธิบายว่าขั้นตอนพัฒนาการทางศีลธรรมของเขา มีความเป็นสากลในด้านขั้นตอน แต่ต่างไปในด้านระยะอายุและรูปแบบของศีลธรรมจรรยาอยู่บ้าง ขั้นตอนที่ 1 อยู่ในระยะวัยเด็กตอนต้นและตอนกลาง ขั้นตอนที่ 3 และ 4 อยู่ในระยะวัยรุ่น วัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่มีพัฒนาการทางศีลธรรมจรรยาถึงขั้น 3 และ 4 กล่าวคือการเลือกกฎระเบียบและศีลธรรมจรรยานั้นเกิดจากความต้องการความรักและความเอื้ออาทรจากผู้อื่น หรือทำตามกฎหมายบังคับ เด็กวัยรุ่นตอนปลายบางคนพัฒนาศีลธรรมจรรยาก้าวหน้าไปอีก 1 ขั้น โดยการแสวงหาเหตุผลแห่งกฎเกณฑ์ทางสังคมและกฎระเบียบทางจรรยาประเพณี ค่านิยมทางศีลธรรมจรรยาที่ตนเห็นว่าไม่มีเหตุผล หรือล้าสมัย ถ้าหากบุคคลใดๆ ได้พัฒนาทางศีลธรรมจรรยาถึงขั้นที่ 6 เขาจะแสวงหาเหตุผลในเรื่องความยุติธรรม สิทธิและความเสมอภาค การนับถือความเป็นมนุษย์ของบุคคลและเขาจะเลือกทำ ตามเหตุผลทางนามธรรมเหล่านี้ที่ถูกต้องเหมาะสม มีค่า

ทั้งเด็กและผู้ใหญ่มีพัฒนาการทางศีลธรรมจรรยาในระดับที่แตกต่างกัน บางคนแม้เป็นผู้ใหญ่แล้วก็พัฒนาได้เพียงระดับที่ 3 ขั้นตอนที่ 2 เท่านั้น ในขณะที่เด็กวัยรุ่นหลายคนอาจพัฒนาไปได้ถึงขั้นที่ 5 ในขั้นตอนที่ 3

อุดมคติวัยรุ่น

ช่วงวัยรุ่นเป็นช่วงที่เด็กพัฒนา “หลักการต่างๆ บนพื้นฐานของทฤษฎีต่างๆ” ดังนั้นเด็กวัยรุ่นจะพัฒนาสิ่งที่เป็ นอุดมคติในแง่มุมต่างๆ

พัฒนาการทางสติปัญญาและการรู้จักหาเหตุผลเชิงศีลธรรมจรรยาทำให้เด็กคิดนึกถึงสิ่งที่เป็ นอุดมคติหากเด็กได้รับรู้และเรียนรู้สิ่งเหล่านี้ทั้งทางตรงหรือทางอ้อมในแง่มุมต่างๆ เช่น การมีชีวิตอุดมคติ สังคมที่เป็ นอุดมคติ หลักวิชาในแต่ละสาขาที่เป็ นอุดมคติ ก็จะทำให้เขามีอุดมคติในทิศทางที่ตน สังคม และหลักวิชานั้นๆ ฟังประสงค์

พร้อมๆกับการแสวงหาอุดมคติ เด็กวัยรุ่นจะเรียนรู้สิ่งต่อไปนี้

1. การทำสิ่งใดๆ นั้นมีทางเลือกและทางออกของปัญหาหลายแง่มุม
2. คิดนึกถึงวิธีที่จะทำให้มนุษยชาติพ้นทุกข์ทั้งในแง่ส่วนตัวและในแง่สังคม เช่น ปัญหาความยากจน ความสับสนของสังคม การคอร์รัปชัน การทำลายสิ่งแวดล้อม ปัญหาจรรยาบรรณ ปัญหาการขาดวินัยในสังคม

3. ความคิดนึกเหตุผลด้านปรัชญาทางศาสนา วิธีชีวิตที่เป็ นอุดมคติ

การสอนในสิ่งที่เป็ นอุดมคติให้แก่วัยรุ่นกระทำได้ง่ายกว่าในทุกๆ วัยที่ผ่านมาเพราะถูกกับ อธิษาศัยวัยรุ่น เนื่องจากเด็กวัยรุ่นกำลังแสวงหาจุดมุ่งหมายของชีวิต ของวิชาชีพ และของสังคม การสอนในวัยเด็กกว่านี้เป็ นช่วงที่เด็กเล็ กเกินกว่าจะเข้าใจ หากสอนในวัยสูงกว่าก็เป็ นช่วงที่คนไม่ค่อยสนใจ อนึ่ง หากการศึกษาสมัยปัจจุบันไม่สามารถสร้างอุดมคติวัยรุ่น (adolescent idealism) ในทางที่เป็ นประโยชน์และ พัฒนาสังคมทางด้านต่างๆ แล้ว การพัฒนาบ้านเมืองให้เป็ นไปในทิศทางที่ฟังประสงค์ก็คงเป็ นไปได้ยาก (เพราะไม้แก้มักตัดได้ยาก)

5.3 พัฒนาการทางอารมณ์

ศรีเรือน แก้วกังวาล (2549: 336-337) กล่าวถึงลักษณะทางอารมณ์ และสาเหตุของความสับสนทางอารมณ์ของวัยรุ่น ดังนี้

5.3.1 ลักษณะอารมณ์

ความเปลี่ยนแปลงและการเจริญเติบโตทางร่างกายทั้งภายในและภายนอกกระทบกระเทือนแบบแผนอารมณ์ของเด็กและวัยรุ่น เด็กมีอารมณ์เปลี่ยนแปลงง่าย สับสน อ่อนไหว มีความเข้มของอารมณ์สูง ไม่มั่นคง ระดับความเข้มของอารมณ์แต่ละอย่างๆ นั้นขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพดั้งเดิมของเด็ก ขึ้นอยู่กับตัวเร้าที่ทำให้เกิดอารมณ์ เด็กแต่ละคนเริ่มแสดงกระสวนบุคลิกอารมณ์ประจำตัวออกมาให้ผู้อื่นทราบได้อย่างเด่นชัดและในขณะนี้ เช่น อารมณ์ร้อน อารมณ์ชีวิตกังวล อารมณ์อ่อนไหวง่าย เจ้าอารมณ์ ขี้โอ้อวด ฯลฯ มีความรู้สึกด้อยเด่นในแง่อะไร ฝ่ายตัวเด็กก็สามารถรู้และรับทราบได้และจะยิ่งทวีขึ้นในระยะปลาย

วัยรุ่น ผู้รู้บางท่านเรียกลักษณะอารมณ์ของเด็กวัยรุ่นว่า เป็นแบบพายุบูแคม (Storm and stress) อารมณ์ที่เกิดกับเด็กวัยรุ่นนั้นมีทุกประเภท อาทิ รัก ชอบ โกรธ เกลียด อิจฉา ริษยา โอ้อวด แข่งดี ถือดี เจ้าทิฐิ อ่อนไหว หลงใหล วุ่นวายใจ เห็นอกเห็นใจ สับสน หงุดหงิด ฯลฯ ไม่ว่าจะอารมณ์ประเภทใดมักมีความรุนแรง อ่อนไหวง่าย เปลี่ยนแปลงง่าย ควบคุมอารมณ์ยังไม่สู้ดีไม่ค่อยเข้าระดับพอดี บางครั้งพุ่งพล่าน บางครั้งเก็บกด บางครั้งมั่นใจสูง บางคราวไม่แน่ใจ บางคราวเห็นแก่ตัว บางคราวเห็นอกเห็นใจผู้อื่นเป็นพิเศษ บางครั้งยอมอะไรง่ายๆ บางครั้งคือร้อนถึงคันเอาแต่ใจตนเอง เพราะลักษณะอารมณ์ของเด็กวัยรุ่นเป็นเช่นนี้ บุคคลต่างวัยจึงต้องใช้ความอดทนมากเพื่อจะเข้าใจและสร้างสัมพันธ์กับพวกเขา เนื่องจากเข้ากับบุคคลต่างวัยยาก เด็กวัยรุ่นจึงเกาะกลุ่มกันได้ดีมากเป็นพิเศษกว่าวัยอื่นๆ เพราะเข้าใจและยอมรับกันและกันได้ง่าย อย่างไรก็ตาม เด็กวัยรุ่นที่มีพัฒนาการในวัยที่ผ่านมาด้วยดี ปรับตัวได้ดี ก็ไม่จำเป็นว่าต้องมีสภาพของอารมณ์ที่สับสนหรือมีลักษณะเป็นพายุบูแคม หรือถ้ามีก็เป็นช่วงสั้น และไม่รุนแรง

5.3.2 สาเหตุของความสับสนทางอารมณ์

โดยทั่วไป ในช่วงวัยรุ่นเด็กรู้สึกสับสนทางอารมณ์มากกว่าในวัยที่ผ่านมาเพราะสาเหตุเกี่ยวพันซับซ้อนหลายประการด้วยกันเช่น

1. เป็นช่วงเปลี่ยนวัย เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต เป็นระยะที่เด็กเรียนทำบทบาทย่างผู้ใหญ่ในด้านความประพฤติ ความปรารถนาในชีวิต ความรับผิดชอบ นิสัยใจคอ แต่เนื่องจากเป็นระยะแรกเริ่มเด็กจึงมีความสับสนลังเลใจ ไม่แน่ใจ ไม่ทราบว่าจะถูกที่ควรจะเป็นเช่นไร

2. ร่างกายเติบโตเป็นชายหนุ่มหญิงสาวเต็มที่ ต้องวางตัวในสังคมกับเพื่อนร่วมวัย เพื่อนต่างเพศ และเพื่อนต่างวัยในแนวใหม่ การวางตัวอย่างถูกต้องนั้นกระทำได้ไม่ได้ง่ายๆ ต้องอาศัยเวลาบ้างในระยะเวลาที่ปรับตัวไม่ได้เด็กจึงมีความรู้สึกสับสนในใจเมื่ออย่างเข้าสู่วัยรุ่น

3. เด็กจะต้องเลือกอาชีพเพื่อเตรียมตัวสำหรับประกอบอาชีพต่อไปในระยะวัยผู้ใหญ่ การเลือกอาชีพเป็นเรื่องที่สำคัญต่อชีวิตจิตใจ อารมณ์ ความต้องการของเด็ก และบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งที่บ้าน โรงเรียน และกลุ่มเพื่อน ความสับสนใจเกิดง่ายเพราะเด็กอยู่ภายใต้ความบีบบังคับข้อจำกัดของระบบการศึกษา สติปัญญา ฐานะเศรษฐกิจของครอบครัว ความนิยมของท้องถิ่น โรงเรียน และสังคมส่วนรวม และยังไม่ทราบแน่ในความถนัด ความสนใจ ความต้องการ และบุคลิกภาพของตัวเอง

4. สภาพปัจจุบันของสังคมเป็นสาเหตุใหญ่ซึ่งพอแยกย่อยได้ว่า

(1) สังคมเปลี่ยนแปลงง่ายและรวดเร็ว เด็กปรับตัวตามไม่ทันเพราะยังมีความชัดเจนในโลกและชีวิตไม่เพียงพอ

(2) สภาพเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบันทำให้เด็กต้องใช้เวลาฝึกฝนอาชีพนานขึ้น ไม่มีโอกาสเป็นผู้ใหญ่และประกอบกิจกรรมของชีวิตอย่างผู้ใหญ่สมควรปรารถนา ต้องเกิดกตความรู้สึกเช่นนี้ไว้การเก็บกตหนักหน่วงขึ้นเมื่อผู้สูงวัยกว่าเหมาะสมว่าหนุ่มสาววัยรุ่นที่กำลังศึกษาอยู่ไม่ว่าในระดับใดก็ตามยังอยู่ในฐานะเหมือนเด็ก

(3) วัยรุ่นสมัยปัจจุบันจำนวนไม่น้อยต้องออกจากความคุ้มครองของพ่อแม่ ต้องช่วยตัวเองเร็วขึ้น บางคนอาจยังไม่พร้อมสำหรับการออกจากความคุ้มครองของพ่อแม่ จึงตกเป็นเหยื่อของผู้หวังเอาผลประโยชน์จากเด็กโดยปราศจากความหวังดี

(4) ครอบครัวมีขนาดเล็กลง ความอบอุ่นใจมีน้อยกว่าครอบครัวใหญ่สาเหตุความสับสนทางอารมณ์ของคนวัยรุ่นยังมีอีกมาก ไม่มีความประสงค์จะกล่าวถึงโดยพิสดารในที่นี้ เด็กที่แก้ไขความสับสนทางอารมณ์ไม่ได้จะกลายเป็นวัยรุ่นที่เป็นปัญหา (โปรดดูวัยรุ่นเป็นปัญหา)

นักมานุษยวิทยาผู้มีชื่อเสียงคือ มากาเร็ต มิด ได้ทำการศึกษาปัญหาเด็กวัยรุ่นในสังคมต่างๆ ตามภูเขาละตามเกาะ แล้วนำมาเปรียบเทียบกับสภาพสังคมเศรษฐกิจซับซ้อนในเมืองใหญ่ พบว่าเด็กวัยรุ่นในสังคมต่างๆ ประสบปัญหาน้อยกว่า ยุ่งยากและสับสนใจน้อยกว่า

(Fuhrmann 1990)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องวัยรุ่นในสมัยปัจจุบันนี้ได้พบข้อเท็จจริงว่า ตามที่เชื่อว่าเด็กวัยรุ่นจะมีลักษณะอารมณ์รวนๆ คือ แปรปรวนและสับสน (Storm and stress) นั้นไม่เป็นความจริงเสมอไปเพราะเด็กวัยรุ่นบางกลุ่มไม่ต้องผ่านภาวะวิกฤตทางอารมณ์เช่นนี้เลย เนื่องจากเป็นวัยรุ่นที่มีผู้ปกครองให้กำลังใจและเข้าใจ หรือวัยรุ่นที่ได้เรียนรู้พัฒนาการวัยรุ่น จึงได้เรียนรู้จักตนเองตามวัย รู้จักปรับตัวยอมรับจุดด้อยดีของตัวเอง และดำเนินชีวิตตรงตามธรรมชาติประจำวัย

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วรรณมา สุทธิวิจิตร (2526 : บทคัดย่อ) ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมีการเรียนรู้หลังการสอนแบบสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ สูงกว่าก่อนการสอนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และมีความคิดรวบยอดเชิงจริยธรรมแตกต่างจากนักเรียนที่สอนตามแผนการสอนปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของอังษณา ปุรินทรากิจบาล (2537 : บทคัดย่อ) ที่ศึกษาการพัฒนาทักษะการคิดแบบโยนิโสมนสิการ โดยใช้ชุดการสอนแบบโยนิโสมนสิการ 10 วิธี กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 และพบว่าหลังการทดลอง นักเรียนกลุ่มที่มีระดับผลการเรียนสูงและกลุ่มที่มีระดับผลการเรียนต่ำมีทักษะการคิดแบบโยนิโสมนสิการสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

พจนารถ บัวเขียว (2535 : 105-106) ที่ศึกษาเรื่องผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความสามารถในการวิเคราะห์ตนเองของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ที่เรียนด้วยการสอนแบบแก้ปัญหาที่ใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความสามารถในการวิเคราะห์ตนเองของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และความสามารถในการวิเคราะห์ตนเองหลังการสอนของกลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบแก้ปัญหาที่ใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการสูงกว่าก่อนการสอนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ปราณี สมสกุล (2538 : บทคัดย่อ) เพื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรายวิชาพระพุทธศาสนา การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในการตัดสินใจของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่เรียนโดยการสอนแบบ

โยนิโสมนสิการกับการสอนตามคู่มือครูพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาของกลุ่มทดลอง กับกลุ่มควบคุมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ความสามารถในการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม ในการตัดสินใจของกลุ่มทดลองกับกลุ่มควบคุมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และ ความสามารถในการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในการตัดสินใจของกลุ่มทดลองก่อนและหลังการทดลอง แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

สุมาลี จันทร์ชลอ (2532 : 90) ศึกษาผลของการฝึกทักษะการรู้คิดต่อการคิดรวบยอดของนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 1 ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนที่ได้รับการฝึกทักษะการรู้คิดมีความสามารถด้านการคิดรวบ ยอดมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูง ส่วนนักเรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการ เรียนต่ำมีความสามารถด้านการคิดรวบยอดเพิ่มไม่มาก

สมเจตน์ ไวยาการณ์ (2530 : 100-102) ศึกษารูปแบบการสอนเพื่อพัฒนาความสามารถด้านการใช้ เหตุผลของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่มีความสามารถด้านคณิตศาสตร์ไม่แตกต่างกัน โดยกลุ่มทดลอง ได้รับการฝึกทักษะการคิดแบบวิเคราะห์ สังเคราะห์และประเมินค่าตามรูปแบบการสอนที่สร้างขึ้น ขณะที่ นักเรียนกลุ่มควบคุมได้รับการสอนแบบปกติ ผลพบว่า รูปแบบการสอนที่สร้างขึ้นให้นักเรียนในทุกระดับ ผลการเรียนรู้มีความสามารถด้านเหตุผลในทุกๆ ด้าน สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

วัลนิกา ฉลาบวง (2548 : 131) ศึกษาการพัฒนาความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการ และการบริโภคด้วยปัญญาของนักศึกษาสถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี ผลการวิจัยพบว่า นักศึกษากลุ่มทดลองที่มี รูปแบบการคิดเป็นอิสระจากสิ่งรอบข้างจะมีความสามารถในการรู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการและ พฤติกรรมการบริโภคด้วยปัญญาสูงกว่านักศึกษากลุ่มควบคุมที่มีรูปแบบการคิดแบบเดียวกันทั้งระยะหลัง การทำแบบฝึก และหลังสิ้นสุดการทดลอง

เอนนิส (Ennis. 1991 : 106) ศึกษาวิธีสอนที่นำไปใช้ประกอบด้วย การวางระบบเชิงประจักษ์ (Explicit organization) การจัดรูปแบบที่เปลี่ยนไปตามเนื้อหาและสภาพการณ์ (Variable formats) และการ จับคู่เรียน (Student pairing) ผลการศึกษาพบว่า วิธีการวางระบบเชิงประจักษ์สามารถส่งเสริมการจัดระบบ ความจำและการเก็บจำข้อมูลพบว่า วิธีการวางระบบเชิงประจักษ์สามารถส่งเสริมการจัดระบบความจำและ การเก็บจำข้อมูลของนักเรียนได้ และวิธีการจัดรูปแบบที่เปลี่ยนไปตามเนื้อหาและสภาพการณ์และวิธีการ จับคู่เรียนสามารถสร้างความกระตือรือร้น เพิ่มความสนใจและแรงจูงใจในการเรียน นอกจากนี้ยังกระตุ้นให้ นักเรียน ใส่ใจต่องานที่ต้องใช้ความคิดในการแก้ปัญหาเพิ่มขึ้น

เอสซุ และเวสแมน (Hsu; & Wedman. 1994 : 9) ศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างปัจจัยการสอนแบบ ต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการแก้ปัญหาของนักเรียนที่มีรูปแบบการคิดต่างกัน พบว่า ในสถานการณ์อย่างเดียวกัน ความสามารถในการแก้ปัญหของนักเรียนที่มีรูปแบบการคิดแบบอิสระจากสิ่งรอบข้าง จะดีกว่านักเรียนที่มี รูปแบบการคิดแบบขึ้นกับสิ่งรอบข้าง และนักเรียนที่มีรูปแบบการคิดแบบอิสระจากสิ่งรอบข้างที่ได้รับการ สอนแบบเน้นหลักการและได้รับการฝึกหลายรูปแบบจะสามารถแก้ปัญหาได้ดีกว่านักเรียนที่ได้รับการ ปัจจัย การสอนแบบอื่น

จากการวิจัยข้างต้นแสดงว่าความสามารถในการคิดสามารถพัฒนาได้หากได้รับการฝึกอย่างพอเพียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกให้คิดแบบโยนิโสมนสิการ จะต้องทำให้ผู้รับการฝึกเข้าใจและมีความคล่องแคล่วในขั้นตอนการคิดจนติดเป็นนิสัย เมื่อประสบปัญหาใด ๆ ในภายหน้าจะสามารถระลึกถึงวิธีการและขั้นตอนการคิดได้ ทำให้สามารถแก้ปัญหาหรือตัดสินใจได้อย่างสมเหตุสมผล

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์
Nakhon Sawan Rajabhat University